۴ ۵

وارلیق

آیلیق تورکجه و فارسجا فرهنگی نشریه
مجله ماهانه فرهنگی فارسی وترکی آذری

ایکینجی ایل‌صایی ۵۹۴ (آردیجیل‌صایی ۱۶۹۱۵)
سال دوم شماره ۵۹۴ (شماره مسلسل ۱۶۹۱۵)

تیر ومرداد ۱۳۵۹
(شماره امتیاز ۷۵۳۸)

VARLIQ

Monthly
PERSIAN AND TURKISH JOURNAL
2nd Year No. 4,5 (Serial No. 15,16)
July, August 1980

Adress: Mossadegh Ave. Bidi Str. No. 17
Tehran, Iran

قیمت ۷۰ ریال

ایچینده کیلر

(فهرست)

صفحه

۱ـ شعریمیزده قافیه مسئله‌سی : دکتر حمید نطقی ۳
۲ـ ادبیات واینجه صنعت‌دن ۱۷
۳ـ آذربایجان ادبیات تاریخینه بیرباخیش (۱۳): دکتور جواد هیئت ۱۹
۴ـ اوحدالدین اوحدی مراغه‌ای: پرفسور غلامحسین بیگدلی ۳۸
۵ـ دان اولدوزی: ت. پیرهاشمی ۴۹
۶ـ وطن: علی‌آقا واحد ۵۲
۷ـ آذربایجان‌ـآذربایجان: عبدالکریم احمد. رسول رضا ومنظوری خامنه‌ای ۵۳
۸ـ آنا: بالاش آذراوغلو ۵۵
۹ـ صلح وجنگ: استاد شهریارـپرفسور غلامحسین بیگدلی ۵۶
۱۰ـ دیاریمدی منیم: میرزه ابراهیموف ۵۷
۱۱ـ گلن مکتوبلاردان: ۱ـ سیدرضی ساوه‌جی ۵۹
۲ـ املاء قاعده‌لری وبعضی کلمه‌لر حقینده ۶۳
۱۲ـ منه یاراولماز: ح. م. ساوالان ۶۷
۱۳ـ اشعاریم منیم: فریور ۶۸
۱۴ـ گؤی گؤزگلین: دکتور حمید نطقی ۶۹
۱۵ـ ابوالقاسم فیوضات: صمد سرداری‌نیا ۷۱

دوکتور حمید نطقی

شعریمیزده قافیه مسئله‌سی (۲)

سس بنزه‌رلیگی

معلومونوز اولدیغی کیمی فارسجادا بؤیوک شاعر و سؤزاوستادلاری فضولی نین دئدیگی وجهیله ، تا ایلک گونلردن بری :

معنی چمنینده گول دیکنده سؤز رشته‌سینه گوهر چکنده

قافیه چتینلیک لری ایله قارشی ـ قارشیا قالمیشلار .

گئچه‌ن بحثیمیزده بو چتینلیک لره اشاره اتدیک . ایندی بو مشکلاتین عمومیتله تورکجه و بخصوص آذربایجان تورکجه‌سینده نه کیمی مسئله‌لر تؤره‌تدیگی‌موضوعونی گؤزدن گئچیره‌جگیز .

گینه بیلدیگینیز اوزره قافیه وعروض قاعده‌لاری نین سرتلیگی نی (خشن لیگی نی) بیر آز تعدیل ایچون بول ـ بول " یجوز للشاعر مالا یجوز لغیره " رخصتیندن استفاده اتدیلمیشدیر ، ائله‌کی صونوندا " در تنگنای قافیه خورشید خرشود" حقیقتی میدانا چیخاریلمیشدیر .

قافیه قانون و قاعدالاری نین سرتلیگی فارسجادا آن بؤیوک شاعرلرین بئله باشینا ایش آچمیش . داها اول صایدیغیمیز مثاللاردا انوری ـ لرین، دقیقی لرین، منوچهری لرین، سنائی لرین ... داخی خطالار دان

اوزاق قالا بیلمه‌دیک لرینی تشبیت ائتدیک . ـ قانونلاری "شکیلچی لر یا پیشدیقلاری کؤک لرله بیر تک سؤز تشکیل ائیرلر" رخصتی ایله چوخ یوموشا بیرلار . آنجاق کلمه‌لر غیر مرکب و جامد حالدا قالدیقلار یندا قافیه قانونلاری نین نه قدر خشن اولدوغونی و فارسجا شعری او ـ چون جور به جور مسئله تؤره‌تدیگینی آچیخجا گؤروروک ، اؤزدیلمیزه گئچمه‌دن قاباق سعدی نین چوخ گؤزه‌ل بیر غزلیندن بیر نئچه مصراع شاهد گتیره‌ک . بو غزل احساس و معناجا زنگین اولدوغی حالده قافیه نظریندن قابل بحث دیر :

دیدار تو حل مشکلات است
صبر از تو خلاف ممکنات است
دیباچهٔ صورت بدیعت
عنوان کمال حسن ذات است
.....
ترسم تو به سحر غمزه یکروز
دعوی بکنی که معجزات است
زهر از قبل تو نوشداروست
فحش از دهن تو طیبات است
.....

گؤردوگونوز کیمی مشکل / ممکن / معجز / طیب قافیه‌لری جمع شکیلچیسی (آت) و (است) ردیفی نین تکراری سببی ایله چوخ گؤزه‌ل یاراشیب و بیر چوخ متکلف شاعرلرین هنر گؤسته‌رمک ایچون دوزدوک لری ایکی قافیه‌لی (ذوقافیتین)، مثلا :

ساقی از آن بادهٔ منصور دم در رگ و در ریشهٔ من شور دم

کیمی منظوم سؤزلردن ، حقیقی شعر روحونا داها یاخیندیر . عصرلربو ـ یی ، تورک و بخصوص آذربایجان شعری ایچون مسئله داها چوخ چتین اولدی . دیوان یا خود کلاسیک شیوه‌ده یازان شاعرلرینکی نین بنزه‌ری ایدی . زیرا بونلار فارسجا و عربجه کلمه‌لری بول ـ بول ایشله‌دیردیلر بو کلمه‌لر قافیه اولدوقلاریندا ، عینا " فارس منظومه‌لرین وضعیتینی گؤسته‌ریرلر . پارانتز ایچینده دئمه‌کیمیز لازیمدیرکی چوخ مقدار دا فارسجا و عربجه کلمه‌نین استخدامی ، اؤز دیلیمیزین، بو کلمه‌لرین

افاده ائتدیک لری سؤزلره مالک اولماماسیندان، یعنی یوخسوللوقدان دگیلدی . " اظهارفضل "، مودا تبعیت و تقلید، شاعرلرین شخصی سجیه لری نین یانیندا عروضا انطباق مجبوریتی، تورکی کلمه لردن چوخ فارس و عرب کلمه لرین ، عبارتلره گیرمه گینه یول آچیردی .بو بابدا باشقا بیر زمان بحث ائتمه ک لازیمدیر .

بونا مقابل ، اوزانلار، اویونلار، باخشی لر، شامانلار (باخ : بانارلی، رسملی تورک ادبیات تاریخی ، صحیفه ۴۲) و داها صونرالاری عاشیقلار ، یعنی بیر کلمه ده خلق شاعرلری طبیعی اولاراق خلق دیلینی ترجیح ائدیردیلر و بوناگؤره ده تا ایلک گوندن ، مستقیما "،دیلی- میزین آسانلیقلا، عرب وفارس قافیه قاعده لرینه انطباق ائلییه بیلمه - یه جگینی آنلادیلار. اساسدا ، شکلدن چوخ محتوایا ،ظاهردن چوخ باطنه ، قاعدالاردان چوخ دویغولارینا تابع اولان سازشاعری و عاشیق،"المجم " ین عیب صاییب و فاضلانه آدلار و اصطلاحلارلا (اقوا ، اکفا ، سناد، ایطا ، زیادات وسایره) آدلاندیردیغی و صونوندا بونلاردان بیر پاراسینی قاعدالارا استثنا کیمی قبول ائله مه سینه باخمایاراق او (خلق شاعری) اؤز کسکین ذکاسی ایله دوزگون تشخیص وئریب و دیلیمیزه کاملا"مناسب اولان قافیه شکیللرینی قبول ائدیب و عصرلر بویوجا دا ایشله تدی .. اولا" بونلارین سایه سینده و ثانیا " عصریمیزده قافیه نین مطلقیت و استبدادینا ، بیر چوخ شاعر و نظریه چیلر طرفیندن ، صون وئریلمه سی اوزوندن اصولا" آذربایجان شاعرلری ایچون کلاسیک قافیه تکنیک لری گون مسئله سی دگیلدیر .

بو ، قافیه نین موقوف اولدوغی دئمک دگیلدیر ، قافیه لی شعرمعین سببلره گؤره چوخ سئویلیر و سئویله جکدیر. لکن او غلیظ و شدتلی قاعدالار آرتیق حکمسیز قالمالیدیر و عصرلردن بری خلق شاعرلریمیز- ین آختاریب تاپدیقلاری اصول و قاعدالار بیزیم شعریمیزین حقیقی قافیه قانونلاری کیمی تانینمالیدیر .

شعریمیزین قافیه قانونلاری نه لردیر ؟

خلق شعریمیز ، مکمل و زنگین قافیه لری ، آچیق و باغلی قافیه لری ،آسونانس و آلیته راسیون آدلانان سس بنزه رلیک وتکرارلارینداان

چیخان آهنگ لری ، باش و اورتا و صوندا کی قافیه لری ، جناسلی قافیه لری راخات ـ راحات ایشله دیر . بو خصوصیت ، ایگیرمینجی عصرین مختلف ادبی جریانلاری نین آیزینده دیر . دوغرودان دا آذربایجان شعری نین قافیه خصوصیت لری ده بونلاردان عبارتدیر . دیلیمیزین خصوصیت لریندن دوغان و عصرلرجه خلق شاعرلری نین و زنگین فولکلور و موزون تعیین ائدیجی قاعدالارینی تشکیل ائدن بو اصولدان هامی شاعر لریمیز فایدالانمالیدیرلار .

بو قاعدالاری بیر آز ایضاح ائیله یه ک : تورک دیللری نین بنیه باخیمیندان هند ـ اوروپائی دیللرله مقایسه قبول ائتمه یه جگیندن بو دیللرین خصوصیت لریندن چیخان قافیه قاعدالاری دا اؤز یئرینه مخصوص دور .

فارس و عرب اؤلچولریله ، قافیه قاعدالاریمیزی اؤلچنلر تورک دیل لری نین بنیه و باشقالیقلارینی گؤرمه ین لرو بو نکته دن غافل اولان لاردیر .

دیلیمیزین شعرینده تا ابتدادان قافیه ایله ، وزن ـ آهنگ آراسیندا آیریلماز بیر باغ اولدوغونی گؤرورروک .

بو حال ایکی عنصرون کؤمه گی ایله تامین ائدیلیر :

۱ ـ تکرار ۲ ـ سس بنزه رلیک لریندن

تکرارین ، بیزیم عادت ائتدیگیمیز معیارلاردا ، آدینا گاه ردیف ، دئیلیر و گاه آلیته راسیون .

ردیف ، اسکیدن بری چوخ سئویلیردی :

قالخدی دلی کؤنول سوردی یئریدی
گل اولدی گئده لیم بیزیم ائللره

گؤزوم یاشلاری یئر اوزونی بورودی
سئل اولدی گئده لیم بیزیم ائللره ...

داها قدیم زمانلارا دا گئتسن ، تورفان قازمالاریندا ، اویغور خطی ایله تاپیلان شعرلرده ، کی الله سئوگی سی مضمونی ایله یازیلمیشدیرو شاید مانی دیتینه عاید اولسون ، عینا بومصراعلارلا قارشیلاشاجاغیق :

تانغ تنگری کلدی
تانغ تنگری اؤزی کلدی

تانغ تنگری کلدی
تانغ تنگری اوزی کلدی
طورونقلار قاموق بگلر قارداشلار
تانغ تنگریک اوگه‌لیم
کؤ روگمه کون تنگری
سیز بیزی کوزه دینگ
کورونوگمه آی تنگری
سیزی بیزی قورتقارینگ
بیذق تانغ تنگری بیپارلیق
یاروقلوق یاشوقلوق
تانغ تنگری
تانغ تنگری
تانغ تنگری
بیذیق بیپارلیق
یاروقلوق یاشوقلوق
قانغ تنگری
قانغ تنگری . (۱)

آلیته‌راسیون آدلانان تکرار عنصری ده معین سس‌یا خود سؤز تکرارینا دایانیر. بو عنصر اوروپا ادبیاتیندا دا قدیم‌دن تانینمیشدیر. زیرا اوروپادا دا ـ دئدیگیمیز کیمی ـ ۱۲ ـ نجی عصره دک قافیه‌دن خبر یوخدی و اونون یئرینه بو و بونا بنزه‌ر عنصرلردن قایدالانیردیلار. بیرآز ایضاح ائده‌ک : عینی سسین (اکثرا " بیر صامتین) بیرـبیرینه یاخین سؤزلرین باشیندا گتیریلمه‌سینه آلیته‌راسیون دئیه‌رلر :

---

(۱) دان تانری (الله) گلدی/ دان تانری اوزی گلدی/دان تانری گلدی دان تانری اوزی گلدی// قالخین بوتون بیگلرقارداشلار /دان تانرینی تجلیل ائده‌ک// گؤرن گونش تانری/سیزبیزی قورویون/ گؤرسه‌نن آی ـ تانری / سیزبیزی خلاص ائدین //
دان تانری / خوش‌ایی و عطر /
ایشیقلی و ایشیلیتلی /
دان تانری / دان تانری .

" دیل دلبره دلبر دیله دلدارا توخوندی ..."
مصوت لردن ده عینی استفاده‌نی ائتمک اولور.

تکرار، جور به جور نوعلریله گؤزه‌ل سؤزدن یاراتما عنصرلریندن دیر، بونون اوروپا ادبیاتیندا اقسامینا قیسسا بیر اشاره ائدیریک بونلارین هامیسی نین شعریمیزده یئری وار:

الف ـ EPİZEUXİS: بیرکلمه یا عبارتی‌عینا "تکرار ائتمکدیر.

ب ـ ANAPHORA: بیر کلمه یا عبارتی بیرشعرده بیر چوخ مصراعلارین باشینا عینا" گتیرمکدیر .دده قورقود دان بیرمثال:

(قارا داغیم یوکسه‌گی اوغول ،
قارا سویوم طاشغینی اوغول ...)

ج ـ SYMPLOCE: چوخ بنددن تشکل ائتمیش بیر شعرین باشیندا و صونوندا بیر کلمه و یاعبارتین تکرارلانماسیدیر.

د ـ EPİSTROPHE: بیر کلمه یاعبارتین جمله‌نین صونوندا تکرار ائدیلمه‌سیدیر.

" قوشلار گلدی ، باهار گلدی اما یار گلمه‌دی ..."

هـ ـ EPANADOS: بیر کلمه یا عبارتین، جمله باشیندا و اورتاسیندا یاخود اورتاسیندا و صونوندا عینا "تکرار یدیر.

" یاز گلدی ، یاز گئتدی اما ایاز هله خسته‌لیکدن آیاغا قالخما ـ میشدی ."

و ـ EPANALEPSİS: بیر کلمه یا عبارتین باشدا و صوندا تکراری دیر.

ز ـ POLYPTOTON: بیر کلمه‌نین مختلف گرامر فورما ـ لاررینداآرخا ـ آرخایا گلمه‌سی دیر.

" قان قارداشیم قانایان یارانا جانیم قربان ..."

ح ـ ANADİPLOSİS: بیر جمله یا مصراعین صون کلمه یا عبارتی نین اوندان صونراکی جمله یا مصراعدا تکرارلانماسی دیر:

" اوغلوم ائشیت ، ائشیت و اوگره‌ن."

ط ـ ONAMATOPOEDIA: طبیعت و سایره‌سسلری نین تکراری ـ دیر . بونون دیلیمیزده گؤرکملی بیر یئری وار:

" شیریل ـ شیریل آخان چشمه ..."

خلاصه ، ردیف و تکرارلاماسین مختلف نوعلاریندان خلق شاعرلریمیز چوخ فایدالانمیشلار . اسکیدن قافیه‌نین باشدا گلمه‌سینی دوشونورسک (دده قورقود دا چوخ مثاللری وار) مختلف شکیللرده کی تکرارین شعریمیز ده کی یئرینی داها یاخشی قیمتلندیره‌ریک . ایندی قافیه عنصرونو ن داها آچیق و کلاسیک معیارلارا انطباق ائدن نوعونا نظر اثلییه‌ک :

۲ ــ سس بنزه‌رلیک لرینه‌ن فایدالانماق

رسمی ادبیات منقدلری ، خلق شاعرلری نین ، قافیه تکنیکی نین دار حلقه‌سینی سیندیریب و اؤزلرینه خاص بیر یولاسئچدیکلرینی صون زمانلارا دک قینادیلار ، اونلاری سوادسیزلیق ، غفلت و دقت‌سیزلیک له اتهام ائتدیلر . بو نقدلرین یاخشینی پیسدن آییرما معیاری کلاسیک قافیه قاعدالاری ایدی . حقیقتده ده کلاسیک شعرده بؤیوک داهی لر ، عصرلر بویی بو معیارلارلا چالیشدیلار . بؤیوک دهالاری اوزوندن حتی موفق ده اولدولار و قافیه‌نین وئردیگی بوتون امکانلاری ایشله‌تدیلر . صونرا یاواش ــ یاواش ، یئرینده صایماق (درجا وورماق) وسؤزلری ساققیز کیمی چئینه‌مک ، یارادیجیلیق و تازه‌لیگین یئرینه گئچدی بللی قافیه‌لرین نه وئره‌بیله‌جگینی هرکس آرتیق قاباقجادان ازبر اولموشدی . اینگلیس شاعری (پوپ)ون دئدیگی کیمی :

" هارادا غرب‌دن اسن سویوق یئل (BREESE) گؤرسه‌نیر .
ایکینجی مصراعدا یئللین ، آغاجلارین (TREES) بوداقلارینا بیر شئیلر پیچیلدادیغینی گؤره‌جکسنیز .
اگر بوللور ارخ شیریلتی ایله آغیر ــ آغیر حرکت ائدیرسه (CREEP) ،
اوخوجی بونون دالیسیجا یوخی (SLEEP) کلمه‌سی ایله قارشیلاشاجاغیندان قورخسون "

آذربایجان دا گؤرکملی شاعر رسول رضا دا بئله یازیر :

آلان و سالان
دان و آمان .
یورولمادین مـی ؟
جوت اولور قولاقلاری انسانین ؟

نه اولسون ؟
ائله بونا گؤره گرهک
بوتون سطرلری
دیوارا خالچا میخلایان کیمی
قافیه‌له‌یک ؟
هم ده یان ـ یانا
جوت ـ جوْت .
.....
شاعره یازیغین گلمیرسه ،
اوخوجویا یازیغین گلسین .
قوی قولاقلاری بیر آز ...
گؤزله‌پیرسن ، دگیل :
دینجه‌لسین !
یوخ " ساکت اولسون "
بئله !
قافیه‌سیز .
.....
بو سؤزلریم
ائله بیلمه
هرجور قافیه‌یه دایردیر .
یوخ .
قافیه‌یه نه گلیب ،
آختاران اولسون گرهک .
قافیه‌یه نه اولوب ،
چئینه‌یه‌یب گؤوشه‌مه‌سک .
اونی یامان گونه قویان
قلمی کوت شاعردیر .
سؤزوم بئله‌لرینه دایردیر .
هانری میته‌ران (نانسی اونی وئرسیته‌سی نین ادبیات و انسانی
علملر پروفسوری) قافیه‌نی خلاصه اولاراق زمانیمیزدا سس بنزه‌رلیگینه

(هوموفونی یه) اساسلاندیریر. حالبوکی ، کلاسیک قافیه تکنیکی سس بنزه‌رلیگیندن داها چوخ سس عینیتی نه دایانیر ، مذکر و مؤنث دئییلن قافیه‌لرین نوبت‌له شمه‌سینی طلب ائدیر و اوسته‌لیک ،بوشرطلرین یانیندا بیرده یازیدا ـ املا دا ـ عینیت ایستبر (کی بونادا هوموغرافی آد وئریرلر) ، هانری میته‌ران سؤزه بئله باشلاییر :

عنعنوی شعرلر قافیه‌لی دیر. قافیه‌لرده معین مودل لر اوزره گتیریلیر بورادا قافیه‌لردن سس‌لرده عینی اولمالاری ایسته‌نیلیر. زمانیمیزدا بو شرطلر شدت و حدت ایله اجرا اولونمور .

شمال آذربایجان یازیچیلاری اتفاقی نین آیلیق ادبی ـ بدیعی ژورنالی " آذربایجان "ین ۱۹۷۸ ـ نجی ایل ۱۲ ـ نجی صایی سیندا یوخاریدا نقل ائتدیگیمیز رسول رضانین شعری بیرجدی تنقیدیازیسی ضمنینده چاپ اولموشدی . بو یازی دا آقاموسی آخوندوف اطرافلیجه آذربایجان سووئت شعرینده قافیه" مسئله‌سینی تحلیل ائدیر .

بورایا بو قیمتلی‌تدقیقین بیر خلاصه‌سینی کئچیرمه‌گی فایدالی گؤردوک.

مؤلف املایا مبتنی و یاخود اساسلی (هوموغرافیک)قافیه‌نین یاراتدیغی محدودیت‌لری شرح وئردیکدن صونرا فونه‌تیک اساسلی قافیه نین رغبت تاپماسینی طبیعی گؤرور . قافیه‌نین بوتون گؤزه‌للیگی اونون یئنی لیگینده و گؤزله‌نیلمه‌زلیگینده‌دیر. بو باخیمدان رسول رضا نین تصویر ائتدیگی بیر احوالات چوخ مراقلی دیر. او، شاعر میکائیل مشفق حقینده یازیر :

ماصامین قاباغینا گلدی ،
الینی اوزاتدی :
ـ میکائیل مشفق ،
صونرا علاوه ائتدی :
قوچاقسان قافیه تاپسان !
دئدیم : آغیر اولدی بو یوک !
ـ آفرین ، آفرین ـ دئیه
اوغوندی گئتدی
بو غریبه ، گؤزله‌نیلمه‌ز قافیه‌یه .

منقد فونه‌تیک قافیه‌نی ایکی قسمه بؤلور :

۱ ـ مطلق فونه‌تیک قافیه ،

۲ ـ نسبی فونه‌تیک قافیه .

قافیه‌لندیریلن سؤزلرین مختلف شکلده یازیلماسینا باخمایاراق، بیر جور سس وئره‌ن قافیه‌لری بیز فونه‌تیک قافیه آدلاندیریریق .بوقافیه‌لر دیلیمیزده مختلف فونه‌تیک حادثه‌لر، ایلک نوبه‌ده اویوشما (آسی می لاسیون) فونه‌تیک حادثه‌سی نتیجه‌سینده یارانیر. مثلا"رسول رضانین " باخیرلار" ، " پاخیللار" (بخیل لر) قافیه‌سینده بونی آیدین گؤروروک (" باخیرلار"ین محاوره دیلینده " باخیللار" تلفظ ائدیلمه‌سی اعتباری ایله) . بو قبیلدن محاوره‌یه دایانان قافیه نمونه‌لری چوخدور ، مثلا" ایسته‌ییرلر/ پیسله‌ییرلر(محاوره‌ده : ایسسه‌ییرلر / پیسسه‌ییرلر) و یئرینندن / نغمه‌لرینندن (محاوره‌ده : یئرین نن /نغمه لرین نن) .

منقد بئله قید ائدیر: " البته ، قافیه سئچه‌رکن دیلیمیزین قانونلارینا احتیاط‌لا یاناشاق گره‌کدیر. شاعر شفاهی ادبی دیل ویا خود عموم خلق دانیشیق دیلی نورماسی (نورمی = هنجاری)اولان فونه‌تیک فاکتلارلا دییاله‌قت (لهجه) حادثه‌لرینی فرقلندیرمه‌گی‌باجارماليدير. عکس حالدا قافیه دوزه‌لتمکدن عموم خلق دانیشیق دیلی و بیرینجی نؤبه‌ده ادبی دیل باخیمیندان موفقیت قازانماق چتیندیر. مثلا" اؤزونو / اوزوگو (اوزویو) قافیه‌سی بعضی لهجه‌لرده اؤزویو / اوزویو اولماسی اعتباری ایله دوز دگیل ،

دئدی بو فکرله اوزمه اؤزونو ،
قیرمیزی ساپ باغلا سن بارماغیما ،
من اونی صایارام نشان اوزوگو ...

مصراعلارینداا اولدوغی کیمی) .

اما **نسبی فونه‌تیک قافیه** حقینده ، مؤلف دئییر: مطلق فونه‌تیک قافیه‌دن فرقلی اولاراق ، بورادا قافیه‌لندیریلن سؤزلر ایسته‌ر یازیلیش ، ایسته‌رسه‌ده تلفظ جهتینندن بیر ـ بیرینندن معین درجه ده فرق له‌نیر. اؤزی ده بو فرق له‌نمه هم صائت‌لره هم صامت‌لره ، هم‌ده صائت و صامت‌لره گؤره اولا بیله‌ر . "

بو اوچ نوع بئله ایضاح ائدیلیر :

۱ ـ نسبی فونه‌تیک قافیه‌لرین صامت‌لره گؤره یارانما یوللاری :
الف ـ قافیه بیر سسین اولماماسیله بیر بیریندن فرق له‌نیر .
ان چوخ (ر) سسی نین اولماماسی گؤرونور .
صمد وورغون :
یئرلی ـ یئرسیز مثال چکر ،
اؤزی بیر بوش ناغارا (نقاره) ،
هر اجلاسا ، هر مجلسه
بیر باش ووروب صوخولار .
م . آراز :
طبیعت قالدیریر داغ قالخانینی
نه گؤک لر آزاجیق یئردن اوتانیر .
(ن) سسی نین ده اولماماسی ، فکرت صادق :
چای قووشان ـ قلعه جیغین قاپیسی
اینانمیرام بئله بیر یئر تاپیلسین
(ز) سسی نین اولماماسی ، فکرت صادقین ، یوخوسوز / سو قافیه‌لی مصراعلاری واردیر .
ب ـ نسبی فونه‌تیک قافیه‌لرین عموما " بیر ، اَن چوخی ایکی علامته‌گؤره فرق له‌نن صامت‌لر اساسیندا یارادیلماسی اکثر" (م) ، (ن) ، (ل)و (ر) یورادا اساس دیر .
"مثلا" بختیار وهابزاده ده : جلوه‌لر / ذروه‌لر ، جابرنوروزدا یئله / یئره ، بئله‌جه‌یک / گیره‌جه‌یک ، داود نصیب‌ده : دگیل / دئییر و سایره نسبی فونه‌تیک قافیه‌نین بو تیپینه مثال اولا بیله‌ر " .
(ن) ، (ر) صامت‌لرینه گؤره :
رسول رضا :
یوکسه‌لیش یوللارینداً
نه‌دیر سؤیله انگه‌لین ؟
هانسی اؤلوم ، هانسی ایش
ایسته‌گینه تن گلیر ؟
ـ کارلیق و جینگیلتی لی لیک فرق لری :
سلیمان رستم‌ده : قازدیق / آسدیق ، دادمیسان / قاتمیسان قافیه لری .

ـ صونور صامت‌لره و کارلیق ـ جینگیلتی لی لیک علامتلرینه گؤره :
جابر نوروز دا : یاخینلاشان / ناغیللاشان ، آخین اولور/ناغیل اولور ، دالغا / آرخا قافیه‌لری..
۲ ـ صائت‌لر (مصوت‌لر) اساسینا گؤره :
الف ـ اینجه‌لرله ، قالین صائت‌لر .
آستا / اوسته ، مزاری /. اوزه‌ری کیمی .
ب ـ دوداقلانان (یووارلاق) و دوداقلانمایان (دوز) صائتلرا ساسینا
ایزیمی / اؤزومو ، غروب / قیریب‌کیمی .
ج ـ صائت‌لرین قاپالی و آچیق اولماسی :
دایاناجاغیم/ دایاناجاغام ، قلعه‌جیق/ قالاجاق کیمی .
۳ ـ هم صائت و هم صامت‌لره گؤره فرق له‌نن قافیه‌لر .
گؤرونوروک / دیریلیریک ، بیلمه‌دی / وئرمه‌دی ، بلکه‌منی / کورکه منی (هئچ یئر اوزی گؤزله‌میردی بلکه منی ـ من دوغولدوم ... بورودولر کورکه منی) ،آغلاماز می/آغریماز می،
ـ بونلارین یانیندا شکلجه بیر و یا اوخشار، غرامانیک معنی اعتبار یله مختلف سؤزلرله افاده اولونموش قافیه‌لرده واردیر :
رسول رضا :
یاما نلیق گؤردوم ،
اوره‌گیم آغریدی ،

حقسیزلیق گؤردوم ،
یوکی داغلاردان آغیردی .

و فکرت قوجانین آغیردیر/ آغریدیر قافیه‌سی .
ـ نهایت صائت سسلرین دوشمه‌سی ایله یارانان قافیه‌لر :
قطاری دی می/ قورتاردی می، بایرام/ آییران مثاللاری کیمی
صونوندا منقد دئییر :
" نسبی فونه‌تیک قافیه‌لر شعریمیزده نسبتا" یئنی حادثه‌دیر. بونونلا برابر قافیه‌نین بونوعنون بیزده ائل ادبیاتی عنعنه‌سی‌واردیر
بیاتیلاردا و ماهنی لاردا عاشیقلارین شعرینده بو قبیلدن قافیه لره چوخ راستلانیر :
خالیندا / یانیندا ، آلماقارا / قال مقالا ، بوزقالا /دوزقالا/ آزقالا ، ایشله / گوموش‌له ، بویا / اولا ، سؤز /دوز ، صاللاما /

تولاما ، یاتانا / آتاما ، قیزیل / دوزول ، هوس / یاس / یی یه‌س ، یامان / یاتان / جهان ، یوردوم / دردیم ...

منقد سؤزلری نین صونوندا چوخ اهمیتلی بیر نقطه‌یه‌ده اشاره ائدیر ، او ، دئییر :

" حاضردا قافیه‌لندیرمه ساحه‌سینده شعریمیزده ایکی میل مشاهده اولونور . بونلاردان بیرینجیسی شعرده امکان اولدوقجا چوخ قافیه ایشله‌تمک ، ایکینجیسی ایسه امکان اولدوقجا قافیه ایشله‌تمه‌مک میلی دیر... عینی بیر شاعرین یارادیجیلیغیندا بیز هرایکی یولا شعر یازیلماسی نین شاهدی اولوروق . بئله‌گؤرونور کی ، بو وضعیت شعرین داخلی تئکنیکاسی ، آهنگی ایله علاقه‌داردیر " .

دئمه‌ک زمانیمیزین شاعری ایچون ، گؤزه‌ل سؤز یاراتماقدا ، دیلیمیز بول ـ بول امکانلار وئرمکده دیر . شاعر ایسته‌رسه ، مضمونی شیوه‌سی ، سؤزونون آهنگی نین ایجابینا گؤره آن زنگین قافیه‌لردن ، حتی آقا موسی آخوندوفون دئدیگی کیمی " ایکی قات قافیه " دن بیله فایدالانیر :

" ایکی قات قافیه‌لندیرمه اصولونون تظاهر فورمالاریندان بیری ده مصراعلاری تشکیل ائدن بؤلگولرده‌کی آیری ـ آیری سؤزلرین هم قافیه اولماسی دیر ، مثلا" اسلام جعفرلی نین " یاشیدلار" شعرینده‌اوخویوروق :

ایکی هم یاش ،
یاواش ـ یاواش
قالخیب صبحی سلاملادی .
شفق اندی ،
جلوه‌لندی
گؤزلری نین شیشه‌سینده .
آنلار آخیر
اونلار باخیر ،
نه ماوی دیر دنیز سویی .

بو نوع قافیه‌لندیرمگه ، منقد کتابدده قورقود دان دانمونه‌لر گتیریر . مثلا" :

بری گل گیل ، باشیم تاجی ، ائویم تختی

یاخود :

منیم اونوم اونله ، سؤزوم دینله !

شاعر ایسته‌رسه ، یوخاریدا مفصلا" اشاره ائتدیگیمیز کیمی ، هر جور قافیه‌نی ایشله‌ییلیر . قافیه‌لری شعرلری نین مصراعلاری نین حتی مختلف یئرلرینه داغیدیر . مثلا" : عیسی اسماعیلزاده دن :

آغاجلارا ، یوللارا ،

دره‌لره ، یاماجلارا ،

کیرپیک لره ، اووجلارا یاغیردی .

و یا خود :

بیر ماصا وار چکیلیب اؤز قینینا

بیر چمن وار بولانیب یازقانینا

یاغیش یاغیر ...

یاغیش گئده‌ک ، یازیلمایان شعرلرین یانینا

*** *** ***

*** ***

دیلیمیزده ، دونیا اؤلچوسونده گؤزه‌ل شعرلریازیلیب ویازیماقدادیر . بیزده معاصر دونیا ادبیاتی نین مختلف سبک وشیوه‌لرینده دیلیمیزین صونسوز سؤز یاراتماق امکانلاریندان فایدالانمالی یئق دیلیمیزین بنیه‌سینه گؤره قافیه‌و وزن مسئله‌لرینی باشا دوشمه‌ک له بو ایره‌لی حرکت و انکشاف داها دا سرعتلی اولاجاقدور و یارادیجیلارمیزین ذوق و استعدادلاری گئنچمیش میراثیمیزدان الهام آلماقلا برابر ، دار قالیبلاردان آزاد اولاراق ، داها شیرین میوه‌لر وئره‌جکدیر .

صون

باکی دا چیخان ادبیات و اینجه صنعت غزئتی ۷ مارت ۱۹۸۰- نجی ایل نمره ۱۰ (۱۸۸۵) ده وارلیغین یئنی صایی عنوانیندا مجله میزین آلتینجی صایینی مندرجاتی حقینده آقای سیروس طرفیندن تفصیلاتلی معلومات وئریلمیش صونرا آقای م. ع. نقابی نین یازدیغی مکتوبا پروفسور عباس زمانوفون تبریزلی دوستوما مکتوب عنوانیله یازدیغی جواب درج ائدیلمیشدیر.

غزئتده آذربایجانین شانلی شاعری بختیار وهاب زاده دن و خلق شاعری مروارید دلبازی دن شهریارا خطابا شعرلر درج ائدیلمیشدیر.

پروفسور زمانوف محبتلی و نزاکتلی مکتوبوندا قارشیلیقلی محبت و حسرتدن بحث ائدیر، گئچمیشده شاه رژیمی نین گتیردیگی قارا گونلری و احمقانه سانسورلار نتیجه سینده قیریلمیش رابطه و باغلاری خاطرلادیقدان صونرا ایران انقلابی نین گتیردیگی حریت هاوا سیندا اونودولموش صانیلان لکن هئچ بیر وقت اونودولمایان قارداشلار آراسیندا کی محبت و حسرتی بیان ائده رک یئله دئییر: " من ده بورا- دا هرکیمه دئییرم کی، تبریزدن مکتوب آلمیشام " هانی ؟ منه ده اوخو" دئییر. مکتوبونوزی بیر چوخ یولداشلارا او جمله دن یازیچیلار اتفاقیندا اوخودوم هامی بؤیوک ماراق و هیجانلا دینله دی. خلق شاعری سلیمان رستم بداهته" بو مصراعلاری سؤیله دی:

جنوبدا آزادلیق گونشی دوغدو
کمانیم آغلاما، سازیم آغلاما
گل تر گوللرینله، چیچه ک لرینله
باهاریم آغلاما، یازیم آغلاما

*** ***

تبریزی قارداشیم عشقینله بزه
گونشلی گونلرین گلمه سین گؤزه
گئتدی ابدیلیک گئده ر - گلمه زه
سنین ده، منیم ده یاسیم آغلاما

*** ***

چئویریب بایراغا حقیقتینی .
قانینلا قازاندین سعادتینی
سلیمان رستمم ، محبتینی
کؤنول دفتریمه یازیم آغلاما

*** ***

صونرا ادیب اُلینه گئچن ، ایراندا آذری تورکجه‌سیله چیخان یئنی کتاب و مجله‌لر حقینده فکرینی بئله بیان ائدیر : شاه اصول اداره‌سی نین دئوریلمه‌سیندن گئچن قیصا مدتده جنوبی آذربایجان ضیالیلاری بیرصیرا شعر کتابلاری و ژورناللار نشر ائتمیشلر بونلار گؤسته‌ریر کی ، جنوبی آذربایجان ادبیاتی یاخین گله‌جگده زنگین انکشاف یولو گئچه‌جکدیر . عزیز قارداشلاریمیزین بئله قیزغین‌فعالیت گؤسته‌رمه‌سی بیزی سئویندیریر ، بویولدا اونلارا اوغورلار دیله‌ییریک ... عزیز دوستوم بیز سیزین ادبی حیاتی نیزی همیشه اوره‌ک چیرپینتیلارایله ایزله‌میشیک اوستاد شهریارین " حیدر بابایا سلام " پوئماسی بیزیم اوخوجولارین اُن چوخ سئودیگی پوئتیک اثرلریندندیر . استادین باکیدا بیر نئچه کتابی نشر ائدیلمیشدیر .

شاعر بولود سهندین وقت سیز وفاتی خبری بیزی سارسیتدی، هامیمیز یاسا باتدیق گؤز یاشی تؤکدوک ، سهند بیزده اُن چوخ اوخونان شاعرلردندیر .

پروفسور عباس زمانوف مکتوبونو بئله قورتاریر :

عزیز قارداشیم ! بیز اینانیریق کی انقلاب ائدیب ۲۵۰۰ یاشلی منحوس شاه اصول اداره‌سینی دئویره‌ن ایران خلقلری آمریکا امپریالیزمی‌نین حاضردا ایراندا تؤره‌تدیگی فتنه ـ فسادلارا صون قویاجاق و ایراندا وضعیت ثابت‌لشه‌جکدیر . بو وقت هئچ شبهه سیز کی، قونشو ایرانلا سوویت اؤلکه‌سی نین دوستلوق علاقه‌لری داها دا محکم‌لنه‌جکدیر .بوزمان اؤلکه‌لریمیز آراسیندا گئدیش ـ گلیش آسانلاشاجاق و بیر ـ بیریمیزله شخصا گؤروشوب تانیش اولاجاغیق . حرمتله عباس زمانوف .

****

آذربایجان ادبیات تاریخینه بیر باخیش

(۱۳)

یازان : دکتر جواد هیئت

۲۰ـ رئالیست معارفپرور ادبیات ـ بو ادبی جریانین گؤرکملی نماینده‌لری بونلاردیر :

سلطان مجید غنی‌زاده (۱۹۳۷ـ۱۸۶۶) ـ آذربایجانین گؤرکملی معلم‌ـ یازیچی و رئالیست شاعرلریندن اولوب ، ۱۸۶۶ دا شعر و ادب مرکزی اولان شاماخی دا آنادان اولموشدور . غنی‌زاده آقا مسیح شیروانی‌نین نسلیندن اولوب ،آتاسی حاجی مرتضی علی ده شاعر اولموشدور شاماخیدا سید عظیم شیروانی‌نین ((اصول جدید)) مکتبینده اوخوموش و تورکجه ، روسجانی اوگرنه‌رک ادبیاتا درین مارا‌ق تاپمیشدیر . غنی‌زاده ۱۸۸۳ ده تفلیس ده معلم‌لر انستیتوتونا گیرمیش و ۱۸۸۷ ده بو مکتبی بیتیردیکدن صونرا باکی یا گلیر و ایلک دفعه اولاراق ((روس‌ـتاتار)) مکتبی‌نین بناسینی قویور .

غنی‌زاده مکتبلر ایچون درسلیکلر ، لغتلر و پروگرامlar حاضر لاماقلا ، شعر و نثرده بدیعی اثرلر یازماقلا ، نمایشنامه و اجتماعی مقاله‌لر یازماق و قیمتلی ترجمه‌لر یاپماقلا آذربایجان خلقینه بؤیوک خدمت ائتمیشدیر . علی اسکندر جعفر زاده ایله برابر جاضرلادیغی ((کلید ادبیات)) (۱۹۰۱) آدلی ادبیات منتخباتی . ((لغت روس و مسلمان)) (۱۹۰۲) و ((اصطلاح آذربایجان)) (۱۹۰۴) کیمی اثرلری مکتبلرین احتیاجی و خلقین معارفینی یوکسلتمک ایچون یازمیشدیر . س . غنی زاده ادبیاتا دؤورون طلبی و تعلیم و تربیه باخیمیندان یاناشیر و ۱۸۹۱ ده ایلک ادبی اثری ((غنچه خانم)) پی یسینی یازیر .

۱۸۹۴ ده دووژنکونون ((قاناقان)) و لئو تولستویون ((اولینجی شرابچی)) اثرلرینی ترجمه ادیب تماشایا قویدورور . همین ایلده ((تولکو و چاق چاق بیگ)) منظوم حکایه‌سینی یازیر . اونون کاراکتریستیک بدیعی اثری ((معلم‌لر افتخاری)) حکایه‌سینی و ((گلینلر حمایلی)) (۱۹۰۰) رومانیدیر . بو اثرلرده مولف اؤز فرهنگی فکرلرینی بیر فیلسوف و پداگوگ یازیچی کیمی عکس ائتدیریر ادیبین اوریژینال اثرلریندن ((قربان بایرامی)) و ((آلله‌خوفی))

اوزامان کتابچالار شکلینده چاپ اولونموشدور. ۱۹۰۵ انقلابی‌نین تاثیریله غنی زاده مطبوعات عالمینه داخل اولور و یالنیز معارف مدنیت مسئله‌لری دگیل، دنیا حادثه‌لریله‌ده مشغول اولور و حیات، ارشاد، دبستان، رهبر و سایر مطبوعاتدا شیدا، صوفی شیدا و س.غنی‌زاده امضالاریله یازیلار یازیر و اجتماعی یازیچی کیمی تانینیر (پوبلیسیست).

غنی زاده ۱۹۱۷-۱۹ ایللرینده ملیت‌چی حادثه‌لره اشتراک ائدیر و ملیت‌چی اتحاد پارتی‌سینه عضو اولور لاکن سوسیالیست رژیمی حاکم اولدوقدان صونرا سوسیالیزم جبهه‌سینه کئچه‌رک بؤیوک بیر معارف خادمی کیمی معارفین ترویج و یوکسه‌لمه‌سینه و گنجلیگین تعلیم و تربیه‌سینه یاخیندان کؤمک ائدیر و بالاخره ۱۹۳۷ ده وفات ائدیر. غنی زاده آذربایجان ادبیاتی تاریخینده ایلک رومانچیلاردان اولوب، آخوندوفون عنعنه‌لرینی دوام ائتدیرمیشدیر. او حکایه یازماغی غزلخوانلیقدان واجب بیلیر معاصرلری اولان شاعرلره خاطرلادیر کی، خاقانی و حافظ یولیله گئتمه‌ییب، یئنی ادبی نوعلریله خصوصیله حکایه نوعیله یازسینلار. اثرلرینده رئالیست و دموکراتیک اساسلاری رعایت ائتمیش و معاصر حیاتی دوغرو-دوزگون عکس ائتدیر میشدیر. اونون فکرینه گؤره او اثرلر یاشاماغا قادیر دیرکی، حیاتی بزه‌ک-دوزه‌ک سیز، تحریف اولونمادان عکس ائدیر، مؤلفی ده پارلاق استعداد، درین بیلیک و روان صنعتکارلیق طبعینه مالکدیر.

((اولیمینجی شرابچی)) اثرین تورکجه مقدمه‌سینده بئله یازیر:

((تئاتر عرصه‌گاه آینه بند بیر اطاق مثالیندا دیرکی، عبرت گؤزیله باخدیقدا هر کس اؤز شمایل اخلاقی‌نین عیوب و قصورون گؤره‌ر و گؤرجک اصلاحینا سعی و کوشش ائدیبه‌ن اخلاق حسنه حاصل ائده‌بیلر)

دئمه‌لی خلقین گؤزونو آچماق، عیبلرینی گؤسترمک، گئریلیک و جهالت بولودلارینا قارشی معارف شعله‌سینی قورومادا س. غنی زاده کهنه غزل ادبیاتی‌نین دگیل، یئنی ادبیاتین حکایه و رومان و صحنه اثرلری‌نین رولونا بؤیوک اوستونلوک وئریردی.

س. غنی زاده‌نین مشهور اثری ((مکتوبات شیدا بیگ شیروانی)) عمومی باشلیغی آلتیندا یازدیغی ((معلملر افتخاری))

حکایه‌سی و ((گلینلر حمایلی)) رومانیدیر. آذربایجان ادبیاتی تاریخینده ایلک دیالوگ[1] صاییلان بو اثرین بیرینجی حصه‌سینی (معلملر افتخاری) بیر نوع دیداکتیک[2] ملاحظات‌دا آدلاندیرماق اولار. (گلینلر حمایلی) ایسه کامل رئآلیست رومانیدیر. بو اثرلری مشترک قهرمانلاری شیدابیگ صورتی بیرلشدیریر. بو اثر آخوندوفون ((کمال‌الدوله مکتوبلاری)) نی و مراغه‌لی زین‌العابدینین (سیاحت نامه ابراهیم‌بیگ) ینی خاطرلادیر. دیالوگون هر ایکی قسمتی مکتوبلار شکلینده یازیلمیشدیر. گلینلر حمایلی عینی زاماندا شیدابیگین بیر نوع سیاحتنامه سیدیر.

معلملر حکایه‌سینده مولف اؤز خلقین‌نین و مدنی ترقی‌سی نین مفتونو اولان قاباقجیل آیدینلارین (روشنفکر) حیاتیندان و مبارزه سیندن بحث ائدیر. اؤزونو ملت خادمی آدلاندیران شیدابیگ بئله آیدینلاری تمثیل ائده‌ن، او زامانکی آذربایجان ادبیاتیندا یئنی اولان تیپیک معلم و یاخشی تربیه‌چی صورتیدیر. شیدابیگ حقیقتده س. غنی زاده‌نین اؤزودور لکن ادیب بئله بیر مانورو افاده طرزی سئچمیشدیرکی صانکی شیدابیگ اونون دوستودور و همین مکتوباتی چاپ ائتدیر مه‌گی غنی زاده‌یه وصیت ائتمیشدیر. معلملر افتخاریندا اوخوجو ... خلقین و وطنین صونسوز بیر محبتله سئوه‌ن، حیاتینی مکتبه ومعارفه حصرائده‌ن، بونونلا یاناشی احتیاج ایچرسینده قیورانان فداکار بیر معلم صورتیله قارشیلاشیر. شیدابیگین مبارزه، حرکت و داورانیشلاریندا، موجود حیات و گله‌جگه دایر آرزولاریندا فخرالدینین، فرهادین و اسکندرین سجیه‌وی علامتلری گؤرونور. شیدابیگ شاماخیدان باکویا گلیب معلملیک ائدیر، آناسیندان آلدیغی مکتوبدا، قازداشی قیزی‌دل افروزایله باجیسی اوغلو آقا بهرامین تویونا دعوت اولونور. بو مکتوب وطن و ملت عاشقی شیدابیگی سارسیدیر و درین دوشونجه‌لره غرق ائدیر. زیرا وقتیله دل‌افروزا وعدائتدیگی حمایلی آلماق اقتدارینا مالک دگیل. بعضا دولاشیق خیال‌لارا غرق اولان شیدابیگ چوق زامان‌دا، فلسفی دوشونجه‌لره دالیر و موجود جمعیت، برابر سیزلیک آیدینلارین حالی و سایره حقینده معارفجی فکرلر یورودور. اونی‌بیر آیدین معلم کیمی دوشوندوره‌ن، هرشیدن اول، مادی زنگینلیکله معنوی ثروت آراسینداکی فرق و تضاد مسئله سیدیر، بونلاردان هانسی اوستون

۱ـ ایکی آدامین قارشی قارشیا دانیشماسی.

۲ـ [illegible]

هانسی داها نجیب ایشیدیر؟ سئوالینا شیدا بیگ بئله جواب وئریر: معرفت وارلی سی مال یوخلوغوندا هم غنی دیر سا مال غنی‌سی‌معرفت یوخلوغوندا یوخسولدور.

شیدا بیگ بو عقیده ده دیرکی هر شی اوشاقلارین تربیه‌سیله‌علاقه داردیر. بؤیوک تاریخی شخصیتلرده تربیه سایه‌سینده یئتیشمیشلر، اودورکی خلقین جهالتیندن شکایت ائتمگه معلمین حقی یوخدور، بالعکس، ((هنرلی استاد خام دمیردن صبرله مصری قلینج یاپابیلیر‌سه، یاخشی معلم کج طبع ملتدن خوش اخلاق جمعیت حاضرلایابیلیر.)) بئله‌لیکله او جمعیتده معلمین رولونا، تربیه و تحصیله بؤیوک قیمت وئریر. شیدا بیگه گؤره بوتون باشقا ملتلرده اولان استعداد، قابلیت، شجاعت و سخاوت و سایر فضیلتلر بیزیم خلقده‌ده واردیر. بونلاری آشکار ائدیب جلالاماق، انکشاف ائتدیرمک اوچون مکتب....و معارف گره‌کدیر، وطن سئوه‌ن معلم لازیمدیر. ((بیزلر ایچون اگربیر چراغ یاناجاق مکتب اوجاغی‌نین شعله‌سیندن یانسا گره‌کدیر. جهالت ملکونه اگر بیر مهتاب دوغاجاق ایسه، گنه مکتب دیوارینداں طلوع ائده جکدیر....اگر سلطانلیق ایسته‌رسن، در مکتبده خادم اول!))

((معلملر افتخاری)) اثری‌نین مؤلفی بیر یازیچی اولماقدان چوخ، وطن سئوه‌ن معلم دیر. او معلملیگی بوتون پیشه‌لردن عالی، بوتون صنعت‌لردن اوستون توتور، اؤزوده معلم اولدوغوایله فخر ائدیر. ادیب قهرمانین دیلیله بیلدیریرکی معلم مادی جهتدن وارلانماق و دنیا عشقینه دوشمه‌ملیدیر اوندان اوتروکی :((معلیمین اؤیوی مکتب خاتائدیر، معلیمین نوکری مکتب ملازیمیدیر، معلیمین توابع و اتباری چوجوق شاگردلردیر و معلیمین استراحتی دفترلر تصحیحی دیر. معلیمین مال و متاعی درس و تعلیمدیر و اجرتی اؤز ملتی‌نین محبت و ارادتیدیر.))

دل افروزا مدال آلابیلمه دیگینه اول لر خجالت چکن شیدا بیگ بالاخره بو نتیجه‌یه گلیرکی: ((معلیمین آغ و قیزیلی بیاض اوستوه‌نده قلم قاراسیدیر، معلیمین ان یاخشی هدیه‌سی قیزیل حمایل دگیل، کتابدیر. قوی دل افروزون حمایلی معرفت مرواریدینین دوزولموش یازی سطرلری اولسون.)) گلینلر حمایلی شیدا بیگین دل افروزا هدیه اولاراق یازدیغی کتابدیر.

گلینلر حمایلی رومانی‌نین موضوعو شیدا بیگین باکیدان اورتا آسیایا سیاحتی‌دیر. بو سیاحتده پاوئل پطروویچ و خانمی صوفیا و استاپوغوس‌لا تانیش اولور. شیدا بیگین نجیب رفتاری، درین بیلگی و شیرین صحبتلری و گؤرکملی ظاهری روس گؤزلی صوفیانی اؤزونه مفتون ائدیر لاکن او، باشقاسی‌نین ناموسونا، حیثیتینه توخونماق خصوصیله دوستلاشدیغی پاوئل پطروویچه خیانت ائتمکدن اوزاقدیر و بئله بیر ایشی بؤیوک قباحت و غیر انسانی عمل حساب ائدیر و گؤزل قادینی دوز یولا دعوت ائتمه‌گی اؤزو ایچون دین و وجدان نورجو بیلیر وعقل لی رفتاری، مؤثر نصیحت‌لری و اعتناسیز حرکتلریله صوفیایا تاثیر ائدیر و اونو اؤز ارینه خیانت ائتمکدن قورتاریر. صوفیا اؤزقباحتینی درک ائدیب، اونا خوشبختلیک بخش ائده‌ن و پیس خیاللاردان اوزاقلاشدیران شیدا بیگین عکسینی مدال کیمی بوینونا سالماق نیتیله یاشاییر. یازیچی بورادا گلینلره، قیزلارا اؤز اوره‌ک سؤزلرینی و دیداکتیک ملاحظه‌لرینی بیلدیریر. قادینلارین فتنه فساددان، شر ایشلردن و اره خیانتدن اوزاق اولماسیندا تربیه‌نین رولونو مستثنا اهمیت وئریر. شیدا بیگ قادین سعادتی‌نین اساسینی هر شیدن اول عصمتلی اولماقدا گؤرور و صوفیایا توصیه ائدیرکی شیدا بیگین عکسینی یوخ ((عفت)) کلمه‌سینی حمایل ائدیب بوینوندان آسسین. رومانین آدی دا بو فکردن و مضموندان دوغور.

گلینلر حمایلی رومانیندا ادیبی دوشوندوره‌ن مسئله‌لردن بیری ده قادین آزادلیغی دیر. قادین اسارتی‌نین سببی ان چوخ گئریلیکده و جهالتده گؤره‌ن شیدا بیگ بو خصوصدا ملاحظه‌لرینی پاوئل پطروویچه شرح وئریر لاکن قادین آزادلیغیندا معین حدود و نسبت گؤزله ییر، قادینلارا ائدیلن ظلمی آشکار گؤردوگو حالدا، اونلارین تام آزاد لیغینا طرفدار اولماق ایسته‌میر زیرا اونون فکرینه گؤره قادینا حدسیز آزادلیق وئرمک بیر نوع کیشیلرین آسیلیلیغی و اسارتینی دئمکدیر.

شیدا بیگ ملی بیرلیگین طرفداری اولدوغو کیمی انسانیت و بین الملل چیلیگین ده طرفداریدیر. بونونلا یاناشی اجنبی‌لره یالتاقلانیب اؤز خلقی‌نین غنیمی اولانلارین حالینا تاسف ائدیر. سنی ـ شیعه دعواسی قیزیشدیران مسلمانلارین نادانلیق و جهالتینه غضب و نفرت

دویغوسیله باخیر.

شیدا بیگ انسانلار آراسیندا ملیه دینی و عرقی[1] فرقین علیهنه دیر. اونون اینانديغی شعار بودور: ((کره عرض وطنیم و انسانیت ملتیمدیر.)) او، انسانلاری دین، مذهب و ملیت نامنه بیرلیگه یوخ انسانلیق، قارداشلیق و حق ایشی اوغروندا بیرلیگه دعوت ائدیر: ((گمان ائدیرم که ملت و یا مذهب اختلافی هرگز اخوته مانع اولا- بیلمه ز، چونکی اخوت ایچون اگر بیر شرط وار ایسه یقین کی هم ... مذهبلیک و یا هم ملتلیک دگیل. انسانیت و یا حقانیت دیر. زیراکی انسان وار ایکن ملت یوخ ایدی و حقانیت وار ایکن مذهب یوخ ایدی.))

مؤلفین ایسته ر معلملر افتخاری، ایسته رسه گلینلر حمایلی اثرینده دیل و سبکی آغیردیر، س. غنی زاده نین دیلینده جدیندن چوخ عرب- فارس سؤزلری و غلیظ عبارہ و ترکیبلر وارَدیر.

مکتب اوشاقلاری ایُچون یازدیغی ((تولکو و چاق - چاقیگ.)) منظومه سی و ((ظالیمم های ظالیمم)) آدلی ناغیل شعری داها ساده دیلده یازیلمیشدیر. هر ایکی اثرین موضوعی خلق ادبیاتیندان آلین میش و اوشاقلار دا محکم دوستلوق، خیرخواه لیق بیلیگه هوس تشویق ائدیر. ادیبین یازدیغی ان ماراقلی و ده گرلی حکایه لردن بیری ده ((آلله خوفی)) دیر. بو اثرین موضوعو فعله حیاتیندان آلیـ- میشدیر:

گمی ده ایشله ین مشهدی عسگر بیر تصادف اثری صول قولوسینیر. آغیر مادی احتیاج ایچریسینده قالان و عائله سینی دولاندیرا بیلمه- ین بو فعله بیر اجنبی نین پول دولو چمدانینی گؤتوروب قاچماغا... مجبور اولور. مشهدی عسگر ایشله دیگی قباحت و خیانت دن عـذاب چکیر و بوباره ده ده حکومت دیوانیندان چوخ آلله دیوانی وغضبیندن قورخور و اؤز- اؤزونه بئله دئییر: ((خداوندا بو نه غلط ایدیکی من ائله دیم، بو نه ظلم ایدی کی مندن باش وئردی، منیم قولوم سیندی، البته گناهیم وار ایمیش کی سیندی یوخسا ناحق یئره آللـه آدامین قولون سیندیرمازلار. ایندی گنه من بو گناهی ائله ییرم، آلله منیم قیچیمی چولاق ائله ر، گؤزومو کور ائله ر.)) اثردن چیخان نتیجه بودورکی هر کسین گناهی اؤز وجدانینا و آللاها یاخشی معلومدور، گناهکار جزاسیز قالماز، آلله جنایتکارا گئج - تئز جزاوئره جکدیر

۱- نژاد.

مشهدی عسگر آنجاق اوغورلادیغی پول لاری حکومته تحویل وئرمکله ، آلله قارشیسیندا قباحتینی اعتراف ائتمکله اؤزونو وجدان عذابین‌دان ، آلله قورخو و دیوانه‌لیکدان خلاص ائدیر. او، بونا محکم اینانیرکی یالنیز ((اوره‌یینده آلله خوفو اولدوغو ایچون بیر پارچا چوره‌گه نایل اولوبدور)) اوتاگؤره‌ده اوشاقلارینا یگانه نصیحتی بودور: اوره‌یینیزده آلله خوفو اولسون. بو اثرده نسبتا ساده دیل له یازیلمیشدیر و اوندا اسلام احکامی‌نین و بیر آزدا تولستویون تاثیری آیدین شکیلده گؤرولمکته‌دیر. غنی زاده‌نین اثرلری معاصر گنجلیگین وطن پرورلیک و هومانیزم مفکوره‌سینی تقویت ائتمیشدیر.

عبداله شائق ـ (۱۹۵۹ ـ ۱۸۸۱) طالب‌زاده عبداله شائق۱۸۸۱ ده تفلیسده روحانی بیر عائله‌ده آنادان اولموشدور. ایلک مکتبده فارس و روس دیللرینی اوخوموش‌سونرا روحانی تحصیلاتی ایچون خراسانا گئتمیش و بیر مدت اورادا تحصیلینه دوام ائتمیشدیر. ۱۹۰۰ ده تفلیسه قاییدیر و بیر مدت‌دن سونرا باکی‌یا گلیر و اورادا ایلک مکتب معلمی اولموشدور. بو صیرادا آتاسی وفات ائدیر و عایله‌نین یوکو اونون عهده‌سینه دوشور. عبداله شائق معلم‌لیکله برابر معارف ایشلریله ده مشغول اولور و عینی زاماندا شعر، کیچیک حکایه لر و پی‌یسلر یازیر. عبداله شائق اؤز زمانی‌نین گؤزو آچیق منورلریندن ایدی. تفلیسده بؤیومه‌سی اونو ینی مدنیت و سیاسی جریانلارلا آشنا ائتمیشدی. او دائما اجتماعی مسئله‌لر، خلقین دردی و احتیاجلاریله مشغول و علاقه‌دار اولموشدور.

عبداله شائقین یارادیجیلیغی‌نین ایلک دوری اولان (۱۹۲۰–۱۹۰۵) ایللرینده یازدیغی شعرلرینده کدرله برابر گله‌جگه امید وار دیر. لاکن بو کدر اجتماعی بیر کدردیر، حساس و غیرتلی بیر وطنداشین کدریدیر. خصوصیله ۱۹۱۲–۱۹۰۷ اینجی ایللر آراسیندا یازدیغی شعرلرده بو کدر داها دا آرتیق دیر چونکه بو ایللرده ارتجاع بوتون قوه‌سیله حکم سورمکده و ترقی پرور فکر آدامللارینی تعقیب ائتمکده‌ایدی. اونون محمد هادی‌نین یازدیغی ردیقده و اونا اوخشایان .... ((شکلینده)) آدلی شعری اونون احساس و کدرینی گؤزل بیان ائدیر بورادا نمونه ایچون نئچه سطرینی درج ائدیریک:

اوزومده گرد تکدر نقاب شکلینده
گؤزومده عشق تحسر حباب شکلینده
پییمده هیکل ماضی و حال بیر قابوس
اؤنومده صفوت آتی عقاب شکلینده
باشیمدا فوج خیالات آخین آخین دولاشیر
افقده پارچالانان بیرسحاب شکلینده
اوزاقدادالقالانان، پارلایان گنیش قومسال
گؤرونمه ده گؤزومه بیرسراب شکلینده
امیدویاس آراسیندا یووارلانان گؤنلوم
ملهرایچیمده قیریق بیر رباب شکلینده

رباعی شکلینده یازدیغی ((پارچالار)) شعرینده ، کدرینین سببینی بئله ایضاح ائدیر :

صانما بو دردو غصه مین سببی
اولما ماقدیر بو دنیا کامیمجا
قلبیمی یاندیران بودور آنجاق
وطنی گؤرمه دیم مرامیمجا

عبدالله شائق وطنی ایچون بو قدر غم و غصه یه دالدیغی حالده گله ـ جگه امیدینی الدن وئرمیر و استقبال ایچون بئله یازیر :

شفق آتدیقدا ، یاداها ارکن اینانین ساحله دمیر آتاریق
بو قارانلیق دومانلاری اوداریق سیزی آلقیشلایار سئویملی وطن

و یا :

او دومانلی قیرتینالی کئچمیشلردن اوزاقلاش
اودلی متین آد دیملارلا یئری یئری دورما ،آش
ایره لیه دوغرو یئری،یئری آرخانا باخما
گله جگی دوشون دائم اونو گؤزدن بیراخما
ایره لیده اینان کی بیر جنت کیمی جهان وار
صاباخ گونش اوردا دوغار سعادت اورادا پارلار

بو شعری ۱۹۱۱ ده یازمیش و اونون اثرلرینه سرلوحه صایبلابیلر.

عبداله شائق ۱۹۱۲ ده بالکان حربی باشلادیغی زامان استانبولا گئتمیش و احمد جواد ایله برابر ((قفقاز گؤنوللو قطعه‌سی)) یئنده تراکیادا ساواشا گیرمیشدیر.

عبداله شائق عینی زاماندا هومانیست بیر شاعردیر، او انسانلیغین سعادتینی محبت و قارداشلیقدا آختاریر و اؤز فکر و حسلرینی بئله بیان ائدیر.

هپیمیز (۱) بیر یووا پرورده‌سی ییز
هپیمیز بیر گونشین ذره‌سی ییز
آییرماز بیز لری تغییر لسان
آییرماز بیز لری تبدیل مکان
آییرماز بیز لری انجیل وقرآن
آییرماز بیز لری سر حد شهان
آییرماز بیز لری عمان محیط
آییرماز بیز لری صحرای بسیط
آییرماز بیزلری حشمتلی جبال
آییرماز شرق ، جنوب ،غرب ،شمال

بو شعرلری داها چوخ ماهنی‌یه بنزه‌ییر و تولستوی ، علی بیک حسین زاده (نجات ، محبت ده‌دیر) و توفیق فکرتین (توپراق .. وطنیم، نوع بشر ملتیم) (ایناندیم) سرلوحه‌لی شعرلرینین تاثیری آلتیندا سؤیله میشدیر. ۱۹۱۴ ده دنیا حربی باشلادیقدان صو نرا حربین گتیردیگی فلاکت و فاجعه‌لر قارشی سیندا بشریتین بدبخت لیق و اضطرابینا اوره‌گی یانان شاعر سمبولیزمه اوز گتیریر و ... ((ایده‌آل و انسانلیق)) و ((ابلیسین حضوروندا)) شعرلرینی یازیر.

ایده‌آل و انسانلیق شعرینده بشریتین قورتولوش و خلاصی ایچون انسانلارین اصلاح اولماسینی بیریجیک (تنها) چاره یولوگؤسته‌ریر.

عبداله شائق بو دوره کندلی و ایشچی حیات و معیشتینی ترنم ائدن شعرلرده یازمیشدیر، او جمله‌دن (داغلار سلطانی) و (فیدان) شعرلرینی ذکر ائده بیلیریک :

۱ــ هامی میز.

بو یرلرین سلطانی دیر چوبانلار
هم، بییدیر هم خانی دیر چوبانلار

عبداله شائقین یازدیغی (مکتوب یتیشمه‌دی)، (گؤچ) کیمی حکایه‌لری نشریمیزده اوریژینال بیر حادثه‌دیر. مکتوب یتیشمه‌دی ـ حکایه‌سیندده ایراندان گلن و نفت معدنینده چالیشان قربان آدینا بیر ایشچی‌نین سرگذشتی تصویر اولونور. قربان چؤرک پولی قازانیب .... معیشتینی تامین اتمک ایچون ، وطنیندن ، اهل و عیالیندان و ائو اوباسیندان آیریلیب و حاجی قلی‌نین معدنینده ایشله‌مگه گلمیشدیر. اونون تکجه آرزوسو معدنده چالیشدیغی مدتده بئش اون قروش پول بیغیب عائله‌سینه آپارماقدیر. آروادینا یازدیردیغی مکتوب قوینو ـ ندایکن فوران ائده‌ن نفت قویوسوندا محو اولور و مکتوبو آروادینا یتیشمیر. قربانا اؤلوم گتیره‌ن نفت قویوسو حاجی قولو ایچون ثروت گتیریر.

گؤچ حکایه‌سینده کوچه‌به حیاتی یاشایان ائللرین هر باهار دا یایلاقلارینا گؤچمه‌لرینی تصویر ائتمیشدیر. حکایه آنا باباسی گؤچه حاضر لانان بیر اوشاغین دیلیندن سؤیلنیر و گؤزل اقاده ، صاف بیر دیل و تمیز بیر حس‌له طبیعت و معیشت منظره‌لری تصویر ائدیلیر. بورادا گؤچه‌به حیاتی یاشایان خلقین گؤزل طرفلری، طبیعتین گؤز ـ للیکلریله برابر قلمه آلینمیش و کند معیشتی‌نین اوشاق ذهنینده‌کی عکسی وئریلمیشدیر.

عبداله شائق حکایه‌لرینده سلیمان شانی کیمی دیل، افاده ..و اسلوب جهتدن اوشاقلارین ذوقی و ایستکلرینی نظرده توتموشدور. گؤچ حکایه‌سی هامی‌دان چوخ اوشاقلار ایچون ماراقلی‌دیر چونکه بورادا .. اونلارا یالنیز لذت دگیل هم ده کند حیاتی و طبیعت حقینده چوقلی بیلگی وئرمیشدیر.

بو ایکی بؤیوک معلم و ادیبین اوشاق ادبیاتی یازیلماسیندا سهمی بؤیوکدور. عبداله شائق ایسته‌ر شعر شکلینده، ایسته‌ر نثر شکلینده گؤزل تمثیل نمونه‌لری یاراتمیشدیر. (تولکی حجه گئدیر) (جعفر و بشیر)، (تیق ـ تیق خانم)، (گؤزل باهار)و (آلما اوغروسو) کیمی اخلاقی، تربیه‌وی مقصدله اوشاقلار ایچون یازیلمیش

اثرلر آذربایجان اوشاقلاری طرفیندن همیشه سئوه سئوه اوخونور.

شائقین بو حکایه‌لرینده ملایم بیر لطیفه و گولوش واردیر. او آلله گوریک (رمزی و استعاره‌ای) بیر لسانلا حیوانلاری (تولکی و توپوق) دانیشدیریر و بو دانیشیقلار واسطه‌سیله اوشاقلارا نفوذ ائدیر و سعدی و کریلوف کیمی حکایه‌نین صونوندا و یا مناسب بیر یرینده اخلاقی نتیجه‌نی وئریر.

شائقین ایسته‌ر شعر، ایسته‌ر نثرینده تحکیه‌دن چوخ تاثیر، سؤیلمه‌دن چوق دویما، حرارت و لیریکا واردیر. لاکن بو لیریکا صحت ده‌کی کدر لیریکاسی و یا غزل شاعرلرینده‌کی عاشقانه لیریکا دگیل بو هر زامان اوره‌گی شاگردلرّی ایچون چیرپینان بیر معلمین هیجانلاریدیر. او وطن سئوگیسی، بشری محبت، امک سئوگیسی، آتاآنا محبتی، یولداشلیق حسی، صداقت، دوغرولوق، صافلیق، مردانه لیک، اعتبار، عالیجنابلیق کیمی فضیلت و خصلتلری مستقیم دیل ایله .... تعریفله‌میر بلکه بونلاری جانلی انسان و یا آللئگوریک صورتلر، ماراقلی سرگذشتلر واسطه‌سیله تبلیغ ائتمگه چالیشیر.

عبداله شائق مقتدر بیر ادیب، معلم و اجتماعی خادم اولاراق یاخشی درس کتابلاری‌نین یازیلماسیندا چوق چالیشمیشدیر. اونون ۱۹۱۲ ده چاپ ائتدیگی (گلزار) کتابی سوویت رژیمیندن قاباغ چیخان کتابلارین‌دان یاخشی لاریندان دیر. بو کتابدا آذربایجان شاعر و یازیچیلاریندان بحث ائتمیش و اونلارین فرهنگی خدمتلرینی بیان ... ائتمیشدیر. بو کتابدا کریلوف، پوشکین و لرمونتوف کیمی ... روس کلاسیکلری‌نین اثرلریندن ده نمونه‌لر وئریلمیشدیر.

عبداله شائق سوویت رژیمی ایش باشینا گلدیکدن صونراکی .... دورده ده یارادیجیلیغینا دوام ائتمیش و بوتون آذربایجاندا .... مخصوصا یئتیشدیردیگی نچه نسل شاگردلری آراسیندا یاخشی و قایغی کش معلم، خیرخواه و مهربان انسان، ناموسلی و امک سئوه‌ر وطنداش سمبولو اولموشدور.

عزیر حاجی بیگ اوف ـ آذربایجانین اوپرا صنعتی‌نین بانیسی، مشهور آهنگساز و نمایشنامه نویس و اجتماعی یازیچی عزیر ابوالحسن اوغلو حاجی بیگوف ۱۸۸۵ ده آقجا یدیع ده آنادان اولموشدور. اوشاقلیق و گنجلیگی موسیقی و شعر دیاری شوشادا کئچمیش، ایلک تحصیلینی روس تاتار مکتبینده آلمیش، صونرا قوری سمیناریاسیندا اوخوموش دیر. ۱۹۰۵ انقلابی اوندا ینی فکرلر، آرزولار اویادیر، تئاتر صنعتیله، ساتیریک ملانصرالدین مجله‌سیله یاخین علاقه و مناسبت یارانیر. او، ترقی، حقیقت، ارشاد و سایر روزنامه‌لرده گونون ضروری مسئله لرینی اجتماعی ـ سیاسی مقاله‌لر نشر ائدیر و بیر اجتماعی یازیچی کیمی شهرت قازانیر.

۱۹۰۷ ده یازدیغی ((لیلی و مجنون)) اوپراسیله آذربایجان ملی اوپرا صنعتی‌نین اساسینی قویدو، صونرا بیر بیری‌نین آردینجا ((شیخ صنعان)) (۱۹۰۹)، ((رستم و سهراب)) (۱۹۱۰)، ((شاه عباس و خورشید بانو)) (۱۹۱۲)، ((اصلی و کرم)) (۱۹۱۲)، ((لیلی و هارون)) (۱۹۱۵) و ((کوراوغلو)) (۱۹۳۷) کیمی مشهور اوپرالارینی یاراتدی و اؤز ساغلیغیندا دنیا شهرتی قازاندی. بو اپرالاردا خلق دوستلوغو، محبت و تاریخی قهرمانلیق موضوعلاری ـ بدیعی انعکاسینی تاپمیشدیر. ۲۰ اینجی عصرین کشمکشلی ایللرینی یاشایان ع. حاجی بیگوف موسیقیلی کومدیانین فردلر و جمعیتین اوز رینده اصلاح ائدیجی، تربیه‌وی اهمیتینی یاخشی بیلیردی. یاراتدیغی ((ار و آرواد)) (۱۹۰۹)، ((او اولماسین بو اولسون)) یاخود مشدی عباد (۱۹۱۰)، ((آرشین مال آلان)). (۱۹۱۳) موسیقی لی کومدیالار و یا اوئپرت‌لری حاجی بیگوفو بسته‌کار (آهنگساز) اولماقدان علاوه باجاریقلی بیر صحنه اوستادی و نمایشنامه نویس‌کیمی ده تانیدی. حاجی بیگوف انقلابدان صونرا خلق موسیقیسی، عاشق .... صنعتی، ملی اویون هاوالاری حقینده بیر چوخ ده‌گرلی علمی اثرلر یازمیشدیر. ۱۹۳۳ ده س. س. ری خلق آرتیستی آدی وئریلدی و لنین مدالیله تلطیف ائدیلدی. ۱۹۴۵ ده علملی آکادمیسی عضوی اولدی و ۱۹۴۸ ده باکی‌دا وفات ائتدی. ۱۹۶۴ دن باشلاناراق اونون سچیلمیش اثرلری اون جلد ده چاپ ائدیلمکده‌دیر.

عزیر حاجی بیگوف عضریمیزین اول لریندن بیر اجتماعی یازیچی

کیمی مقاله‌لر یازماغا باشلامیش و بو یولدا جلیل محمد قلیزاده کیمی مدحیه اصولو دگیل، تنقید یولونو سئچمیشدیر. ((فلانکس)) - امضاسیله (اوردان - بوردان) سرلوحه‌لی یازیلاری اونو خلقین مسئله لریله مشغول اولان خلقچی بیر محرر کیمی تانیتمیشدیر. اودا آخوندوف، نریمانوف و ملانصرالدینچی‌لر کیمی قونشو خلقلرین آزادلیق مبارزه‌سینی اؤز اوخوجولارینا نمونه گؤسته‌ریردی. ۱۹۰۶ ده (ارشاد) غزتینده نشر ائتدیگی ((بیز هامی‌میز قافقاز بالالاری‌یق)) آدلی مقاله‌ده چاریزمین ملی عداوت سیاستینه قارشی، خلقلر دوستلوغونو قویور و ((نجاتیمیز اتفاقدادیر)) دییه قافقاز خلقلرینی بیر لشمگه و عمومی دشمنه قارشی بیرگه مبارزه‌یه چاغیریردی. آنادیلی میز حقینده ((ارشاد)) غزتینده یازدیغی مقاله‌ده بئله دئییردی: ((آنادیلیمیزه اهمیت وئرمه‌سک ، اولابیله‌رکی، گونلرین بیر گونو دیلیمیز ایته‌ر- باتار یوخ اولار و بیر ملتین ده‌کی دیلی باتدی .. اوندا او ملت اؤزوده باتار: چونکی بیر ملتین وارلیغینا ، اثبات وجود ائتمه‌سینه سبب اونون دیلیدیر.)) بو فکری عزیز بیگ صونراکی اثرلرینده آردیجیل شکیلده تعقیب ائتمیشدیر.

آذربایجان دراماتورگیا (نمایشنامه) سی‌نین انکشاف تاریخ- ینده عزیز حاجی بیگوفون موقعی داها بؤیوکدور. دنیا مدنیتی تا - ریخینده بسته‌کارلیقلا نمایشنامه یازماغی اؤز سیماسیندا حاجی‌بیگوف کیمی بیرلشدیرن و هر ایکی‌سینده ده عینی درجه‌ده موفق اولان هنر- مندلر بارماق صاییسی قدر نادردیر. عزیز بیگ بوتون اوپرا و او - پرئت‌لری‌نین متن‌لرینی اؤزو یازمیشدیر. موسیقی اثرلری‌نین متنلر- ینی یارادارکن آذربایجان ملی فولکلورونون توکنمه‌ز خزینه سینه مراجعت ائتمیشدیر. عینی زاماندا کلاسیک ادبی ارثیمیزدن ده .... اوستالیقلا استفاده ائتمیشدیر. مثلا ((لیلی و مجنون)) اوپراسی نی یازارکن فضولی‌نین عینی آدلی پوئماسیندان[1] دا استفاده .... ائتمیشدیر. نتیجه‌ده فضولی‌نین فسونکار لیریکاسیله عزیرین اورکلری اوخشایان موسیقی‌سی الاله ، سس سسه وئررک گؤزل بیر صنعت آبده‌سی یاراتمیشدیر.

۱۹۰۹ ده یازدیغی و ۱۹۱۰ ده تماشایا قویدوغو ((اروآرواد)) کومدیاسی ایلک آذربایجان موسیقیلی کومدیاسی‌دیر. بو اثر چوق

۱- منظوم حکایه.

ساده و یئغی‌بدیر، حادثه اوچ کیچیک پرده‌ده جریان ائدیر و ارو ـ آرواد مفاقشه‌سی اوزه‌زینده قورولموشدور. گولوشون منبعی‌ده بورـ دادیر. کومدی‌نین گولوش و تنقید هدفلری مرجان بیگ ایله قادین .. دلالی کربائی قبادیر. یازیچی اؤز زمانه‌سینده آلیم ـ صاتیم‌واسطه سینه چئوریلن قادینلارین بدبخت طالعینی اؤن پلانا چکیر وبا جاریقلا یاراتدیغی مثبت صورتلر واسطه‌سیله مرجان بیگی و کربلای قبادی اؤـ لدورو جو گولوشه معروض قویور. مرجان بیگ افلاسا اوغرامیش بیگلیـ گین نماینده‌سیدیر آروادی منت خانمی. بوشایيب باشقاسینی آلماق فکرینده‌دیر لاکن، بئش مین‌منات کبین وئرمک اونو ناراحت ائدیر اونون ایچون آروادینی کربلای قبادا وئرمک ایسته‌ییر. کربلای قباد دا بو ایشه راضی دیر فقط ایکی‌مین بئش یوز منات پول ایسته ییر. منت‌خانم اؤز عقل و فراستی سایه‌سینده، قوللوقچی واسطه‌سیله کربلای قبادی اله سالیر، اؤزی ایسه پالتارینی، سسینی‌ده گیشدیرک اری مرجان بیگه تازادان اره گئدیر. بئله‌لیکله‌ده مرجان بیگ .... گولونج حالا دوشور و رسوای اولور.

عزیز حاجی بیگوف ۱۹۱۰ ده یازدیغی ((او اولماسین، بو .... اولسون)) کومدیسیله استاد بیرِ نمایشنامه یازان کیمی مشهور اولدی. چوخ زامان کومیک قهرمانین آدیله ((مشدی عباد)) دئیلن بو اثر خلق آراسیندا ان چوخ یایلان و سئویلن کومدی‌لردندیر.

سرور و گلناز بیرـبیرینه عاشق دیر و ائولنمک ایسته ییر لر لاکن گلنازین آتاسی رستم بیگ اونو مشهدی عباد آدیندا پوللی ولاکن قوجا بیر تاجره وئرمک ایسته‌ییر.

مشهدی عباد پوللی و قوجا بیر تاجردیر. او پولونا آرخالانیر و اونونلا فخر ائدیر و عائله قورماغین اساسینی پولدا گؤرور. اوـ نون ایچون آلیب‌صاتدیغی شیلرله قیز و قادینلارین تفاوتی یوخدور. ائولنمک ایشینده‌ده باشلیجا معیاری آلداتماق و اوجوز قیمته آلما قدیر اونا گؤره ((او اولماسین بو اولسون)) فرق ائتمه‌ز، فقط وئردیگی پول باتماسین.

مشدی عباد مونولوگلاردا (۱) دئدیگی سؤزلرله اؤزونو کومیک و گولدوروجو وضعیته صالیر مثلا قوجا اولدوغو حالدا اؤزونو جوان، بد هیبت و چرکین اولدوغو حالدا اؤزونو گؤزل چئویک و یاراشیقلی،

۱ـ تک باشینا صحنه‌ده دانیشماق.

نادان اولدو حالدا اؤزونو سوادلی، دیل بیلن بیر آیدین (منور) کیمی تانیتماغا چالیشیر. او اؤز اؤزونه بئله دئییر: ((تورک ده بیر مثل وار، دییه رلرکی هر گؤزلین بیر عیبی اولار، قوناقلار بو ائوده اولاندا من او بیر اطاقدا سحردن بری فکرده ایدیمکی آیا .. منیم عیبیم نه دیر. ایندی بیلمیشم کی منیم بیر عیبیم اولسا او- دا عیب سیزلیگیم دیر.))

یازیچی قهرمانین اؤز سؤزیله اؤزونو افشا ائدن هر شیی بو - مولوقلاردا وئرمیشدیر، لاکن پی‌یس ده‌کی دیگر پرسوناژلارین سؤزلری ده مشدی عبادی داها کسکین شکیلده رسوای ائدیرلر. کومدی دورت .. پرده ده جریان ائدیر و صونو ماراقلی اولدوغو قدرده عبرت‌آمیز - دیر.

سرور گلین پالتاریندا حجله‌یه گلیر و مشهدی عبادی طپانچه ایله مجبور ائدیر که گلناز دان ال چکسین و صونرا گلناز لا ائوله- نیر. مشهدی عبادا هر شی‌دن الی اوزولور و چوخ سئودیگی مشهور .. ((او اولماسین بو اولسون)) سؤزلرینی دئییب، قوللوقچی صنمی آلماغا راضی اولور.

((او اولماسین بو اولسون)) کومدیاسی پیغجام و توتارلی مکالمه‌لر اساسیندا، خلق افاده‌لری ایله زنگین بیر دیلده یازیل - میشدیر. اثرده اوستالیقلا دئییلمیش بیر چوخ سؤزلر، ضرب المثل لر اؤز طبیعی‌لیگی و جانلیلیغی و درین معنالارینا گؤره دیللر اربری اولموشدور. اونون آزقالا هر جمله‌سی خلق ده مثل یرینده ایشله‌نمک- ده‌دیر. بو اؤلمه‌ز صنعت نمونه‌سی یاریم عصردن آرتیق دیرکی صحنه‌دن دوشمه‌میش و جغرافی سر حد و زمان محدودیتی تانیما میشدیر. مشهدی عباد کومدی سیندن صونرا حاجی بیگوف ((آرشین مال آلان)) اوپئر- ئتینی یازمیشدیر. بو اثر مضمون، فکر، هنر، درین خلقچیلیق، هیجان و زنگین موسیقی‌سیله مؤلفینه ابدی شهرت قازاندیرمیشدیر. اللی یه قدر یابانجی دیله ترجمه ائدیلمیش و شرق عادت - عنعنه‌لرینی یئ- یوک اوستالیقلا عکس ائتدیرمه‌سیله‌ده ائشسیز (مثل سیز) صنعت ... اینجیلریندن بیریدیر.

((آرشین مال آلان)) ایلک دفعه باکودا ۱۹۱۳ ده تاماشایا قویولموشدور. صونرا بو اثرین سوراغی دنیانین بیر چوخ اؤلکه ....

لریندن آلینمیشدیر. کومدیا، پاریس، نیویورک، برلن، لندن، قاهره، پکن، دهلی، تهران، تبریز و باشقا بؤیوک شهرلرده تاماشایا قویولموش و خصوصی رغبتله قارشیلانمیشدیر. بو اثرده مؤلف عائله قورماغی، یعنی یول لاریله آتا ـ بابا قایداسینی قارشی قارشیا .... قویور.

تاجر عسگر اؤز زمانه‌سی‌نین آچیق فکرلی اولادی کیمی بئله دوشونور: چیتی گؤرمه‌دن آلمایان بیر تاجر، تانیمادیغی، خاصیتینه بلد اولمادیغی بیر قیزی نئجه آلابیله‌ر، حیاتینی، عمرونو اونونلا باغلاییب خوشبخت اولابیله‌رمی. عسگری بئله مهم بیر سئوال دوشوندورور و او زامان ایچون چتین اولان بو ایشین چاره‌سینی عسگرین یولداشی سلیمان تاپیر. اونون تکلیفی اوزره عسگر آرشین مالچی صفتیله قاپو ـ قاپو گزیر، گلچهره‌نی گؤرور، سئویر و اونولا عائله قورور. عسگرین باشلادیغی ایش شاخه‌لنه‌رک صونوندا بیر نئچه آدامین ائولنمه‌سیله تاماملانیر. سلیمانین قوردوغو کلک هامی‌نین اورگینه یاتیر و هر کس گؤروب سئودیگی‌ایله وصالا چاتیر. اثرین یازیلدیغی و تاماشایا قویولدوغو تاریخی شرایطی نظره آلساق بو مسئله نین صحنه‌ده، بدیعی شکیلده بئله حلی ع. حاجی بیگوفون جسارتلی آددیمی و بؤیوک غلبه‌سیدی دئیه بیله‌ریک.

هر ایکی اثرین اولینده مؤلف بیزی ایلک نوبه‌ده محبت اهلی ایله، گنج نسلی و یئنی احوال روحیه‌لی آداملاری تمثیل ائده‌ن پرسوناژلارلا تانیش ائدیر. عسگرله گلچهره‌نین فضولی یا نه عشقیله، درین صاف و علوی بیر محبتله سئویشدیکلرینی و حقیقی عشق یولوندا جاندان کئچمه‌یه حاضر اولدوقلارینی عکس ائتدیریر.

مشدی عباد کومدیسینده سرورله گلناز فضولی‌نین:

شفای وصل قدرین هجرایله بیمار اولاندان صور
زلال شوق ذوقون تشنه‌ی دیدار اولاندان صور

مطلعلی غزلینی اوخویا ـ اوخویا صحنه‌یه داخل اولورلار. آرشین مال آلان قهرمانی عسگرده فضولی‌نین:

ناله‌دن دیر نئی کیمی آوازهٔ عشقیم بلند
ناله ترکین قیلمازام نئی تک کسیلسم بند بند

بیتی ایله باشلانان غزلینی اوره‌ک یانقیسیله اوخویا ـ اوخویا صحنه‌یه گلیر و گلچهره‌ده صحنه‌ده بو شعری اوخویور:

پریشان خلق عالم آه و افغان ائتدیگیمده‌ن دیر
پریشان اولدوغوم خلقی پریشان ائتدیگیمده‌ن دیر

هر ایکی کومدی‌ده بو لیریک خط دراماتیک و کومیک مقاملار، گولمه‌لی حادثه‌لر و صحنه‌لرله مشایعت اولونور و بوصون صحنه‌یه قدر دوام ائتدیریلیر. اثرده‌کی کومیزم اساسینی دئدیگیمیز محبت خطی و اونا قارشی دوران قوه‌لرین و مانع‌لرین ضدیتیندن آلیر.

هر ایکی کومدینین مثبت صورتلری و قهرمانلاری مقصدلرینه‌آسان دگیل، معین فندلر و اینجه کلک‌لر واسطه‌سیله نایل اولورلار.

حاجی بیگوفون کومدیالاری یالنیز نثرله دگیل، هم ده نظم‌له یازیلمیشدیر، موسیقی‌نین طلبینه و آهنگینه اویغونلاشدیریلان شعر پارچالاری‌دا مؤلفین اؤز اثری‌دیر. بودا اونون چوخ جهتلی ...و رنگارنگ یارادیجیلیق خصوصیتینه مالک اولدوغونو گؤسته‌ریر.

عزیز حاجی بیگوف موسیقیلی کومدیا ساحه‌سینده یؤیوک بیرادبی مکتب یاراتمیش و اؤزوندن صونرا ماهر بیر نسلین یئتیشمه‌سی ایچون محکم بونؤره قویموشدور.

رشید بیگ افندیوف ـ رشید بیگ افندیوف آذربایجانین گؤرکملی معارف‌پرور، معلم‌ـ یازیچیلاریندان و عینی زاماندا شاعر و نمایش نامه یازانلاریندانیدیر. او م. ف. آخوندزاده مکتبینین دوامچیلاریندان اولوب، ملی دراماتورگیا تاریخینده اؤزونه مخصوص یئر آچمیشدیر. رشید بیگ ۱۸۶۳ ده شکیده آنادان اولموش‌دور. آتاسی آیدین فکرلی روحانی لردندی و اوغلونون تحصیلینه چوق علاقه گؤسته ریردی. اولا دینی تحصیل آلدیقدان صونرا آتاسی‌نین مصلحتیله روس مکتبینه گیرمیش‌صونرا ۱۸۷۹ ده قوری سمیناریاسینا قبول اولموش و ۱۸۸۲ ده بو مکتبی بیتیرمیشدیر.

رشید بیگ اجتماعی حیاتا باشلادیقدان صونرا دیگر معارفپرور لرله (ع. شائق، س. ث. آخوندوف، س. غنی‌زاده و سایره) بیر

جبهه‌ده معلم‌لیکله یاناشی بوتون قدرتینی خلق معارفی‌نین ترقی‌سینه صرف ائدیر و مکتبلرین احتیاجینا گؤره در ا ر یازیر، ترجمه‌لر ائدیر و دیداکتیک منظومه‌لر یازیردی. ((،شاق باغچاسی)) ،.... ((بصیرت الاطفال)) درسلیکلرینی یازدیقدان صونرا چوخ چتینلیکله و زحمتله اونلاری استانبول دا، باکی‌دا و تفلیسدا چاپ ائتدیریر و بو کتابلار اونون فداکار بیر معارف‌پرور کیمی مشهور اولماسینا سبب اولور.

۱۸۹۲ ده تفلیسه کؤچور و اورادا معلم‌لیکله یاناشی روحانی اداره‌سینده ایشله‌ییر. ۱۹۱۶– ۱۹۰۰ ایللر آراسیندا قوری سمیناریا سیندا ترکی و شریعت درسی وئریر. اونون ایلک دوره‌ده یازدیغی شعر لرینده اسلام احکاملاری‌نین تاثیری گوجلودور.

رشید بیگ بیر چوخ شهره گئدیب مکتب‌لر تشکیل ائتمیش و اوخوما کورسلاری آچمیش و بو یول‌لاردان دا آذربایجان معارفینه خدمت ائتمیشدیر. سوویت حاکمیتی دورونده دوغما وطنی شکیده یاشامیش و بورادا فرهنگی و پداگوژی (تعلیم و تربیت) چالیشمالارینا دوام ائتمیش و نهایت ۱۹۴۲ ده وفات ائتمیشدیر.

رشید بیگ یارادیجیلیغینا شعرله باشلاسادا اونون شهرتینه سبب یازدیغی پی‌یس‌لری اولموشدور. شعرلرینده ((شاکی)) تخلصینی سئچمیشدیر. شاعر اولاراق چوخ قدرتلی دگیلدیر. ((بصیرت الاطفال)) و ((آرواد مسئله‌سی)) کتابلاریندا اونون مقاله‌لری و شعرلری توپلانمیشدیر.

رشید بیگین مهم پی‌یس‌لری بونلاردیر:

((قان اوجاغی)) ، ((قونشو قونشو اولسا ، کؤر قیز اره گئده‌ر)) ((ساققالین کرامتی)) ، ((بیر ساچ تئلی‌نین قیمتی)) ، ((پول دلیسی)) ، ((تفلیس سفرلری)) ، ((دیش‌آغریسی)) ، ((قیزیل گول)) کومدیالاری. بو اثرلراونی آخوندوفون ره‌آلیست نمایشنامه یازماق عنعنه‌لرینی و معارفچیلیک فکرلرینی باشاریله دوام ائتدیر ه‌ن بیر یازیچی کیمی تانیتمیشدیر.

یوسف وزیر چمن زمینلی – (۱۹۴۳– ۱۸۸۷). یوسف وزیر ۱۸۸۷ده شوشادا آنادان اولموشدور. آتاسی فارس ادبیاتینی و موسیقینی مکمل بیلیردی. بؤیوک قارداشی ابوالحسن ده تورک، فارس و روس ..... دیللرینی یاخشی بیلیر و بو باسیله بیرلیکده یوسف وزیرین ایلک تربیه و تحصیلیله علاقه‌دار اولموشلار و اونا کلاسیک شعرلر (فضولی– سعدی و حافظ) اؤگرتیب، اوندا ادبیات و موسیقیه قارشی مارا‌ق اویاندیرمیشلار. شوشادا تحصیلینی بیتیردیکده‌ن صونرا اولا باکی‌دا رئالنی مکتبینده صونرا داشکند گیمنازیاسیندا تحصیل ائتمیش و ۱۵– ۱۹۱۰ ده کیف حقوق فاکولته‌سینده اوخوموشدور.

یوسف وزیر بوتون عمرو بویو نثر ساحه‌سینده قلم چالمیش و تاریخی رومانلار و کیچیک حکایه‌لریله شهرت قازانمیشدیر. یارادیجی لیغی‌نین ایلک ایللرینده لطیفه و طنزه اولان میلی اونو ملانصرالدین جیلرله یاخینلاشدیرمیش دیر. ((هدرن – پده‌رن)) عنوانیله یازدیغی طنز مقاله‌لرینی ملانصرالدین مجله‌سینده ((سرسم)) امضاسیله چاپ ائتدیریر. ۱۹۰۷ ده ((میر یوسف وزیروف)) امضاسیله ... عینی مجله‌ده حیات حادثه‌لرینی ساتیریک شکیلده عکس ائتدیریردی. ادیب هله گنج یاشلاریندا مقتدیر بیر حکایه نویس کیمی شهرت قازانمیش، اثرلری ((ایکی حکایه – ۱۹۱۱) ، ((ملک محمد– ۱۹۱۱))، دیوانه – ۱۹۱۲)) ، ((قانلی گؤزیاشلاری – ۱۹۱۳))، ((حیات ... صحیفه‌لری – ۱۹۱۳))، ((آق ساققال – ۱۹۱۳)) ، ((جنتین قبضی – ۱۹۱۳)) و ((آروادلاریمیزین حالی – ۱۹۱۳)) آدلاریله کتاب ..... شکلینده نشر ائدیلمیشدیر.

سوویت حکومتی زامانیندا بیر سری ماراقلی حکایه‌لر و رومان– لار چاپ ائتدیرمیش و یارادیجیلیغی‌نین کامل دؤروندە (۱۹۴۳) ... وقات ائتمیشدیر.

صون ایللرده یازدیغی ((قیزلار بولاغی)) و ((قان ایچینده)) رومانلاری دا کتاب شکلینده نشر ائدیلمیشدیر.

یوسف وزیر روسجادا شعرلر یازمیش و روس کلاسیکلریندن حکایه اوستادی آ. پ. چئخوفا علاقه بسله میشدیر. عینی زاماندا شفاهی خلق ادبیاتینا هر طرفلی بلد اولموش و بو ساحه درین بیلیک و صلاحیت صاحبی کیمی تانینمیشدیر.

دکتور غلامحسین بیگدلی - پروفسور

بزرگان آذربایجان

اوحدالدّین اوحدی مراغه‌ئ
(۱۲۷۴ - ۱۳۳۸)

سر ازقلاده‌ی آموختن مپیچ و بدان
که دیگران هم از آموختن‌شدنداستاد
(اوحدی)
(بیرنجی مقاله)

نظامی ادبی مکتبی نین گؤرکملی نماینده‌سی اولان ماراغالی اوحدی میلادی ۱۱۱X عصرین صونو و ۱۷X عصرین بیرینجی یاریسیندا آذربایجان شعری نین انکشافیندا مهمّ و دقّته لایق رول اویناميش ؛ دؤورونون ان قدرتلی متفکّرشاعرلریندن بیری اولموشدور .

اوحدالدّین اوحدی (۱۲۷۵ - ۱۲۷۴/ ۶۷۳ هجری قمری ایلینده آذربایجانین ان قدیم مدنیّت و علم مرکزلریندن بیری اولان ماراغا شهرینده آنادان اولوب ، ایلک تربیه وتحصیلینی ده اورادا آلمیشدور. بو زمان ماراغا ایله یاناشی آذربایجانین تبریز ، اردبیل، شیروان گنجه ، نخجوان و باشقا شهر وکندلرینده مدنی حیات سرعتله انکشاف ائدیردی ، شهر وکندلرده چوخلو مکتبلر زنگین کتابخانالار ، گؤرکملی عالم ، موسیقی شناسلار و تجربه‌لی معلّملر وارایدی . فلسفه ،الٰهیّات منطق ، نجوم ، ریاضیّات ، تاریخ ، ادبیّات ودیگر فن لرتورک (آذربایجان) ، فارس و عرب دیللرینده اؤیره‌نیلیردی .اؤلکه‌نین پایتختی ماراغا شهرینده بؤیوک علمی مؤسّسه‌لر و گؤزه‌چارپان اقتصادیّات و تجارت مرکزی و مؤسّسه‌لری وارایدی.

۱۲۶۰ – ۱۲۵۹/ ۶۵۷ هجری قمری ایلینده مشهور عالم‌و منجّم‌خواجه نصیرالدّین طوسی نین تأسیس ائتدیگی ماراغا رصدخانه‌سی هله‌ده علمی باخیمدان دقّت‌مرکزینده دیر. بو رصدخانه او زامان اورتا ویاخین شرقده علمی مرکزه چئوریلمیش، عراق، شام، ترکیّه، چین‌و ایران اؤلکه‌لری اصفهان، شیراز، سمرقند، بخارا و دیگر شهرلردن گلمیش گؤرکملی‌عالملر ماراغا رصدخانه‌سی و دارالعلمی اطرافیندا توپلاشمیشدیلار. بو دؤورده آذربایجان عالملری طرفیندن نجوم علمی نین کلاسیک اثرلریندن سایلان " قاموس‌السّیر " و " شرف‌الاشراف "کیمی ماراقلی کتابلار یازیلمیشدیر. بوزمان ماراغا شهری آذربایجان خلقی نین معنوی حیاتی نین اساس اوجاقی، سیاسی واقتصادی حیاتینن دویون – نقطه‌سی ایدی.

بو زامان ماراغا شهری ایله یاناشی آذربایجانین دیگر شهر و کندلرینده علم و مدنیّت‌قاینا‌قلاری قدرتلی شلاله کیمی هرطرفه برکت ساچیردی. آذربایجاندا خطّاطلیق، رسّاملیق، معمارلیق و توخوجولوق صنعتی ده گئنیش انکشاف ائتمیش، مشهور تبریز رسّاملیق مکتبی نین اساسی قویولموشدور. ائله‌جه‌ده کندلرده اکین – تکین ایشلری، حیوانداریق، باغچیلیق و شهرلرده پئشه‌کارلیق گؤزه‌چارپار درجه ده انکشاف ائتمیشدی. بئله‌لیک له میلادی ۱۷x – ۱۱۱x عصرلرده آذربایجاندا اجتماعی سیاسی و اقتصادی حیات یئنی دن برپا اولموش، انکشافا دوغرو ایره‌لی له‌میش‌بیر چوخ گؤرکملی عالم و متخصّص‌لرین یئتیشمه‌لرینه شرایط و امکان یاراتمیشدی.

ادبی جریانا گلدیکده بو دؤورده سارای ادبّیاتی، مدیحه‌چیلیک و قصیده‌چیلیک نسبتاً ضعیف ایدی. سیّد ذوالفقارشیروانی، عارف اردبیلی کیمی صنعتکارلار، سارای قصیدشعر عنعنه‌لرینی دوام ائدیرسه‌لرده دؤورون یوکسلیش ده اولان طلب، ضروری و یئنی جریانی ایسه طریقت ادبّیاتی ایدی. اؤز مفکوره استقامتی ایله بو ادبّیات سارای شعرینه مدّاحلیقا، قصیده‌چیلیگه تمامی ایله مخالف روح داشییردی.

۱۷x – ۱۱۱x عصرلرده آذربایجان اجتماعی فکرینده مترقّی صوفیزم، وحدت وجود جریانی خصوصیله شعرساحه‌سینده گئنیش یاییلمیشدی بیرقدر صونرا شیخ محمود شبستری، فضل‌الله نعیمی، عمادالدّین نسیمی و

سایره کیمی شاعر ومتفکّرلرین اثرلرینده پانتهئیسم گؤروشلرین عکس اولونماسی دا محض بو سبب لردن ایدی . بئله بیر مرکّب دؤورده ادبی انکشافین اساس استقامتینی تعیین ائده بیلن شاعرلردن بیری ده مارا ـ غالی اوحدالدّین اوحدی اولموشدور .

اوحدی آذربایجان ملّی مدنیّتی نین انکشاف تاریخینده گؤرکملی سیما لاردان دیر . او ، هله گنج یاشلاریندان اؤزوندن قاباقکی شاعر و متفکّرلرین اثرلری ایله فارس ، تورک ، عرب دیلی ومدنیّت لریله تانیش اولموش . قطران تبریزی ، سنائی غزنوی ، خاقانی شیروانی ، نظامی گنجه وی وباشقالاری نین یارادیجیلیقلارینی دقّت مرکزینده قرار وئریب ، اونلارین ادبی عنعنه لرینی دوام ائتدیرمیشدیر . سنائی نین تأثیری اوحدی یارادیجیلیغیندا طریقت عنعنه لرینی ، مترقّی صوفیزم مفکوره سینی ، نظامی نین تأثیری ایسه مترقّی اجتماعی دوشونجه ، ظلمه عدالت سیزلیک لره قارشی اعتراض ، علمه ، امگه و امگ آدامیلارینا محبّت وحرمت ترنّمی موتیوی گتیرمیشدیر . بودورکی ، انسان وانسانپرورلیک اوحدی یارادیجیلیقی نین آپاریجی خطّی و اساس آخاری اولموشدور .

اوحدی رودکی ، فردوسی ، خیّام ، سعدی ودیگر مشهور شرق کلاسیک ـ لری نین اثرلرینده دؤنه ـ دؤنه اوخوموش ، یئری گله نده اونلاردان دا استفاده ائتمیش ، بهره له نمیشدی . ائله جه ده شاعر دیگر خلق لرین عالم و صنعتکارلارینا دقّت یئتیرمیش حرمت بسله میشدیر . اوحدی اویرـ نمه گی عمرو بویو خوشبختلیگین آچاری حساب ائتمیشدیر و دئمیشدیر :

قاچما اؤیره نمه گین عذابیندن باشقاسی اؤیره نیب اولوب استاد

(سرازقلاده ٔ آموختن مپیچ وبدان که دیگران هم ازآموختن شدنداستاد)

شاعرین حیات ویارادیجیلیقی باره ده ایلک ملاحظه لر معاصری اولان تذکره چی لر و ادبیّاتشناسلار طرفیندن ایره لی سورولموشدور . عمومیّتله میلادی ۱۷x ـ عصرین اورتالاریندان ایندیه قدر ۶۰۰ ایلدن آرتیق بیر مدّت ده یازیلان تذکره و جُنگ لرین اکثریسنده اوحدی حقّنده آز ـ چوخ معلومات وئریلیر . شعرلریندن نمونه گؤسته ریلمیشدیر . بو ایش تکجه آذربایجان و ایران دگیل بوتون یاخین و اورتا شرقشناسلاری طرفیندن یازیلان تدقیقات و تذکره لرین چوخوندا ، ادبیّات تاریخلرینده اؤزعکسینی

تاپمیش ، شاعرین حیات و یارادیجیلیغیندان بحث اولونموش ، اونو سؤز صنعتی نین ماهر استادلاریندان بیری کیمی قیمتله ندیرمیشلر .

ماراغالی اوحدی نین حیات ویارادیجیلیغی نین اؤیره نیلمه سی اوروپا شرقشناسلاری نین دا دقّتینی جلب ائتمیشدیر . شارل ریو ، پرو - فسور ادوارد براون اؤز تدقیقات ایشلرینده اونا خصوصی یئروئرمیشلر اسلام انسکلوپدیاسیندا اوحدی نین قیسسا ترجمهٔ حالی درج ائدیلمیش دیر . روس عالمی آ . کریمسکی اونون حیاتیندان بحث ائدیب شعرلریندن نمونه لر وئرمیشدیر .

سوُویت شرقشناسلاریندان یوگئنا برتلس " ایران تاریخی اوچرکلری " اثرینده شاعرین حیات و یارادیجیلیغی حقّینده بعضی قیمتلی ملاحظه لر سؤیله میشدیر . حمید آراسلی ، میرزاآقاقلوزاده و باشقالاری دا اؤز مقاله لریله چیخیشلار ائتمیشلر .

اوحدی حیاتی بویو اوچ دفعه سفره چیخمیش ، بو سفرلردن بؤیوک تجربه الده ائدن شاعر صونرالار بو حقده یازیر :

" سالها چون فلک به سرگشتم تا فلک وار دیده ور گشتم "

تخمینا میلادی ۱۳۰۰ - نجی ایلدن باشلانان بوسفرلرین اساس سببی اقتصادی تضییق ، علم و تجربه الده ائتمه‌ک ، یاخین و اوزاق شرقی سیاحت ائتمک اولموشدور . اوحدی تبریزدن توتموش سلطانیّه ، ری ، همدان بغداد ، کربلا و بیرسیرا عرب وعجم اؤلکه لری نین دیگر شهرلرینی گزیب دولانیب نهایت گلیب ۲۰ ایل تمام اصفهان دا توقف ائدیب اورادا ساکن اولموشدور . آنجاق شاعرین اصفهان دؤورو حیاتی دا چوخ موفّقیت سیز اولوب فلاکت و مادّی احتیاجلارا معروض قالان اوحدی اؤزونون بواحوا - لاتی باره ده یازیر :

چند پرسی نشان من که کجاست گمشدم پی چه پوئی از چپ وراست
مدّتی شد که از وطن دورم غربتم رنجه کرده رنجورم
دل من تاب وسینه تنگی یافت جانم از غصّه بار سنگی یافت .
رخت خود در خرابهٔ بردم زآن دل افسردگان بیفسردم
سخنم را در او رواج نبود وز خرابی براو خراج نبود
بر سر شعر خان همی دادم گاهگاهش به نان همی دادم ...
گر نبودی شکوه یک دو بزرگ اندرآن فترتم بخوردی گرگ .

ترجمه‌سی :

نه‌قدر سورورسان هارالییام من- ایتمیشم‌صاق - صولی سوروشمامندن
چوخداندیر وطندن دوشمیشم‌اوزاق غریبده غملره اولموشام اورتاق
اوره‌ک اودایچینده‌نفس دارالمیش جانیم‌غم‌یوکونون آلتیندا قالمیش
کؤچومو خرابه بیر یئره چکدیم من اومحتاجلاری باشیمدان اکدیم
یوخایدی سؤزیمه اوردا خریدار خرابه‌بیریئردن کیم خراج آلار.
جانیمی شعرایچون ائدیردیم‌قربان شعری من چؤره‌گه‌ساتیردیم اینان
بیرایکی بؤیوگون اوستومده‌گؤزو اولماسا ،قورد منی یئیردی دوزو*

اوزون ایللر بویو غربتده چتینلیکلر و فلاکت‌لره‌معروض‌قالان شاعر دائما امید ایشیقی و سعادت‌قاپیسی آختاریردی . علمین و هنرین قدرین بیلن ، صنعتکارا قیمت‌وئره‌ن بیرمعارفپرور آرایردی . نهایت آذربایجاندا حاکمیّت‌باشینا گئچه‌ن خواجه غیاث‌الدّین بن محمّد رشیدین شهرتینی ائشیدیر، درحال اصفهانی ترک ائده‌ره‌ک ۵۹ یاشلی اوحدی وطنه قایدیر. ۹۱۴۲ مصراعدان عبارت اؤزونون مشهور " جام جم" مثنوی سینی خواجه غیاث‌الدّینه اتحاف ائدیر. اوحدی عمرونون صون ایللرینی آذربایجاندا یاشامیش ، ۶۵ ایل حیات سورموش/۱۳۳۸ - ۱۳۳۷/ ۷۳۸ - نجی هجری قمری ایلینده دوغما شهری ماراغادا وفات ائتمیش اونون مزاری حاضردا " پیراوحدالدّین " آدی ایله خلق زیارتگاهنا چئوریلمشدیر. شاعرین مزارداشی اوزه‌رینه بو سؤزلر یازیلمیشدی :

" هذا قبرالمولی المعظّم قدوة‌العلماء افصح‌الکلام و زبدة‌الانام‌الدّارج الی رحمته‌الله تعالی اوحدالملّة و الدّین بن الحسین الاصفهانی فی منتصف شعبان سنه‌ثمان ثلثین سبعماء

* * * *

* *

ماراغالی اوحدی نین ادبی ارثی هم مضمون و فورما اعتباری - ایله ، همده کمیّت‌جه چوخ زنگین و رنگارنگ دیر. اونون " دهنامه" یا (منطق العشّاق) و مشهور " جام جم" مثنوی لری ایله یاناشی ، اون مین، بعضی ماٴخذلره- استناداً ۱۵ مین بیت‌لیک بیردیوانی دا وار دیر. بورادا اوحدی قصیده ،غزل، رباعی، ترکیب‌بند، ترجیع بند

---

* - مترجملر غلامحسین بیگدلی و خلیل یوسف‌لی

ژانرلارینداً گؤزه‌ل نمونه‌لر یاراتمیشدیر. **

بیز بو مقاله‌میزده اوّل شاعرین لیریک اثرلرینی اختصارلا تقدیم و تحلیل ائدیب، صونرا دا اونون "دهنامه" و "جامجم" اثرلرینی گؤزدن گئچیرمک ایسته‌ییریک. ***

اوحدی نین لیریکاسی ادراکین درینلیک لرینه تأثیر ائدن، بئینی دوشوندورن، دنیوی لیک، بشری حسّ‌لر، حیاتا باغلیلیق، سئوگی محبّت، انسان پرورلیک، صداقت، وفا، عصمت، حقیقی و صاف عشق وبیر سیرا بو کیمی نجیب و گؤزه‌ل مسئله‌لر آشیلایان لیریکادیر. شاعرین ربابی شعرلری نین آهنگدار ملودیک موسیقی سی اوخوجونو هیجانلاندیریر، اوحدی نین ترنّم ائتدیگی سئوینج و کدرده هئچ وقت فردی ماهیّت داشیمیر. او، اؤز دؤورونو، زمانه‌سینی عموم خلق کوتله‌لری نین دویقو و دوشونجه‌لرینی ترنّم و عکس ائتدیرمیش اولور. شاعرین یارا- دیجیلیقیندا فورما ایله مضمون وحدتی، بدیعی اوبرازلیق ودینامیکلیک، مضمون و مقصدی گوجلو تأثیر قوّه‌سی ایله اوخوجویا چاتدیرماق اساس و آپاریجی جهت دیر. اوحدی اؤز ربابی شعرلرینده درین معنالی فلسفی دوشونجه‌لری، اجتماعی وارلیقی عکس ائتدیرن حسّ وهیجانلاری داها دا جوشدورور.

اوحدی مثنوی لریندن علاوه ربابی شعرلرینده ده اؤز دؤورونو اؤز محیطینی فرحلی و خوشبخت یاشاماق اوچون مساعد اولمادیغینی اورتا عصرلر فئودال جمعیّتی نین نقصانلارینی تنقید ائده‌رک، دؤورون چوروک بدعت و عنعنه‌لرینی ده پیسله‌ییر. خلقی موهومات وخرافاتدان اوزاقلاشدیرماقا اصل معنویّاتا، عشقه، عبادته، امگه، صداقته، شعره، موسیقی یه و حقیقی انسان یاشایشینا دعوت ائدیر. او فردی محبّت له یاناشی، عموم بشری محبّتی و آلهی محبّتی ده تبلیغ و تشویق ائدیر. بو اوچ محبّتی حقیقی انسانین اصل سعادت سرچشمه‌سی آدلاندیریر. شاعرین فکرینجه بوتون بشریّت بو اوچ سئوگی دن پای آلمالی و اونلار لا خوشبخت اولمالی دیر. اونون اؤز سؤزو ایله دئسک: گؤکسوسونده

** ـ کاوه نشری اولان، حمیدسعادتین ترتیبی ایله یاییلان "دیوان" اوحدی مراغه‌ئ ـ تهران ـ ۱۳۴۰ تخمیناً ۸۵۰۰ بیتی احاطه ائدیر.

*** ـ آرتیق معلومات آلماق اوچون باخ: غلامحسین بیگدلی اوحدی باکی ۱۹۶۲

بیر اوره‌ک چیرپینان هربیر انسان عاشق اولمالیدیر .سؤیلویور :

هرکس که دلیش بوده باشد آن دل صنمی گزیده باشد .

اوحدی نین لیریک شعرلرینده انسان پرورلیگه ده چوخ گئنیش مقیاسدا یئر وئریلمیشدیر. قایقی کش لیک، باشقاسی نین سئوینج و المینه شریک اولماق ، انسانلارا کؤمک ائتمک ، انسانین سسینه سس وئرمک ،هارایا چاتماق بیر سؤزله تام انسانپرور و حقیقی بیرهوما- نیست اولماق اوحدی آمالی نین غایه‌سی ، اونون لیریک شعری نین اساس آخینی اولموشدور." کیم که قایقی سیز بیر نفس چکیرسه چکدیگی او نفسه اوتانمالیدیر." سؤیله‌میشدور.

اوحدی بیر سیرا قصیده‌چی شاعرلرکیمی، شعری مدّاحلیق ویالان - تعریف‌لرله گلیر منبعی ائتمه‌میشدیر.اونون رباعی شعرلری ده ، محبّت موضوعسوایله یاناشی اجتماعی موتیولره ، تربیه‌وی و اخلاقی مسئله‌لره حصر ائدیلمیشدیر. طبیعت تصویرینه علمی ملاحظه‌لرین ایضاحینا یونل- میشدی .اوحدی ده شرقین بیر چوخ متفکّرلری کیمی اورتا عصرلرده حکم سوره‌ن بدعت‌لری ، اجتماعی برابرسیزلیگی ، ظلمو، اجحافی، رشوت- خورلوقو تنقید آتشینه توتموش ، حقیقتی ، عدالتی ، حقوق برابر - لیگینی ، علمی ، صنعتی ، صداقتی و محبّتی ترنّم وتشویق ائتمیشدیر. زحمتکش کوتله‌لره علی الخصوص محروم و یوخسول کندلیلره ، الی قابارلی اکینچیلره درین حسن رغبت بسله‌میش ، اونلارین اصیل مدافعه‌چیسی کیمی چیخیشلار ائتمیشدیر؛ " پادشاهان رانیارم در نظر-

چون به درویشان تولای من است" سؤیلوین اوحدی ، سارایلاردا گئدیب ایکی قات اولماقی منصب ومقامدان اوترو آلچالماقی عیب و نادانلیق حساب ائتمیشدیر: " کیشی سن دوز یولدان چیخما ، بونجا منصب ورتبه پرست اولما ، جاه و جلال آردینجا قاچما و قیزیل - گوموشدن اوترو شاهلارین وحکمدارلارین قاپیسینا گئتمه " سؤیلوین اوحدی نین سؤزو - ایله عملی بیر اولموشدور.

شاعر عین زماندا حاکم‌دایره‌نین و یوکسک طبقه‌لرین ایرنج ،عیبه جر و رذل ایشلرینی افشا و تنقید ائتمکدن چکینمه‌میشدیر. بؤیوک بیر جسارت و محکم بیر ایناملا ظلمکارلارا اؤز درین نفرتینی بیلدیرمیش ، اونلارا : " مین دفعه سنه دئمه‌دیم کی، ظلمکارلیقدان ال چک "

یاخود : " دنیانی سنین الینه تاپشیریبلار کی، خئیر ایشلرگؤره‌سن ، خطاکارلیقدان اوزاق اولوب جماعتین دادینا چاتاسان،گل ظالملرین الی ایله دنیانی کور قویما ، یوخسا دنیا خراب اولارسا ، سن اؤزونده محو اولارسان ، بونودا بیل کی ، سورونو جاناوارا تاپشیرانا چوبان لیق یارامаз، ظالمی محو ائتمک اوچون تعجیلی اولچو گؤتورمه‌سن ، اوندا اؤزون اؤز اولومونه تلسمیش اولارسان ، هئچ انصافدیر کی،بیر بودو کباب ائتمکدن اوترو مین اوره‌گی داغلییاسان ؟ دول قادینلارین بویون قولاغینی آچدیریب ، ایت‌لری نین بوینونا قیزیل خالتاسالاسان بیر گؤر خلقین باشینا گتیردیگینی سنین باشینا گتیرسه‌لر نه‌گونه دوشه‌رسن ؟! "

اوحدی ائله‌جه‌ده روحانی نمالاری ، یالانچی دین خادملرینی،دین‌پرده‌سی آلتیندا حاکم طبقه‌لرین منافعینی قورویوب شخصی منفعت‌آرد‌ینجا قاچانلاری ، ریاکارلاری ، رشوت‌خورلاری برک تنقید ائدیر .اونلاری حیاتین و جمعیّتین انگلی ، ادراکین ، عدالتین ، انصافین وجدانین و بوتون بشریّتین دشمنلری حساب ائدیب سؤیله‌ییر :

ازمن به‌پیش قاضی رشوت‌ستان بگوی کاین شرع احمدیست بعدل عمرشود

اوحدی نین ربابی شعرینده ناموسلو ، غیرتلی ، شرفلی امکین ترنّمو چوخ مهمّ یئر توتور. شاعرین بو موضوعلا تماس ائدن شعرلری چوخ تأثیرلیدیر. او ، انسانلاری چالیشماقا ، یاراتماقا ،مادی نعمتلر استحصال ائتمه‌گه ، خلقه ، بشریّته فایدا وئرمه‌گه ، بال آریسی کیمی چیچه‌ک لردن بال توپلاماقا دعوت ائدیر. انسانلاری امک جبهه‌سینه سوق ائتدیریر . اوحدی قناعتینه گؤره خوشبختلیگین آچاری آنجاق امک و زحمت الینده‌دیر. آلین تری ، قول قوّتی ایله قازانیب یاشایان انسان یئر اوزونون ان مقدّس ،ان نجیب و ان شرفلی‌سی دیر. عطالت ، اونون‌بونون بوینونا یوک اولماق ، باشقاسی نین حسابینا یاشاماق انسان آدینا لکه‌دیر، یاراشمازدیر. اوحدی اؤزونو بوتون انسانلارا توتاراق گور سس ایله قیشقیریر: " سن بو دنیایا گلمیسن کی ایش گؤره‌سن" شاعر عطالتی محکوم ائده‌رک ، بوتون بشریّته امگه قاتلاشماق و زحمت هاله‌سینده یاشاماق حکمونو وئریر .

آب وزمینی چنین و قوّت بازو عذر چه‌گوئی که‌هیچ تخم نکاری .

یاخود :

امروز کارکن که جوانیّ وزورمند فردا کجا توان که شوی پیرومنحنی

اوحدی لیریک شعرینده ، تواضعکارلیق ، حرمتچیلیک ، صبروحوصله ، وفا وصداقت و دیگر بوکیمی اصیل انسانی صفتلر دقّت مرکزینده قرار توتموشدور. شاعر لوقالیقی، مغرورلوقو، ادب سیزلیگی پیس له میش ، اؤزونو باشقالاریندان اوستون توتوب منم منملیک ائدنلری تربیه له ـ ندیرمگه چالیشمیشدیر. انسانلاری دوغرولوقا ، صداقته و تواضعکارلیقا دعوت ائتمیشدور. قوجالارا حرمت ائتمگی ، یاشلیلارین حق ـ ساینی ساخلاماقی ، هرگنجین اخلاقی و معنوی بورجو و اونودولماز وظیفه سی کیمی توصیه ائتمیش و سؤیله میشدیر :

" گله جکده حرمت گؤزله ییرسن سه جوانلیقدا قوجالارا حرمت گؤستر"

اوحدی بیر چوخ بو کیمی قطعی ، تربیه وی ملاحظه لری ایله انسانلارا اخلاق و ادب درسی اؤیره تمیشدیر. دوزگون یول گؤسترمیشدیر.

اوحدی یه گؤره یاماناقلیق ائتمک ، هربیر پیس یارامازایش گؤرمک انسان اولادینا یادبیر سجّیه اولمالیدیر. اصیل انسان اولان یاخشیلیقدان باشقا بیر ایش گؤرمه سین گره ک ، بودور شاعرین بوحقده سؤیله دیگی یوزلرله گؤزه ل فکر و افاده لردن بیری :

" سن چالیش دوستلارینن اوره گینی اینجیتمه اصل قهرمان اولان هئچ دشمنی نین ده اوره گینی سیندیرماز ".

سیز بورادا شاعرده اولان انسانپرورلیگین ، اخلاق و مهربانلیقین معنویّاتین حدود و غایه سینه بیر دقّت یئتیرین، شاعرین تعلیمی نین اینجه لیگینه و مزیّتینه بیر نظر سالین ، گؤرورسونوز بو بؤیوک انسان حتّی دشمنلری بئله اینجیتمه مه گی توصیه ائدیب تعلیم وئریروکیمسه نین اوره گی نین سینماسینا راضی دگیلدیر .هامی نین خیرخواهی دیر.

عمومیّتله اوحدی لیریکاسی اؤز اجتماعی مضمونو و ایده استقامتی ایله دؤورونون حاکم سارای شعریندن تمامیله فرقلی دیر. اوحدی ربابی شعری نین اساس خصوصیّتی اونون یوکسک فلسفی لیگینده درین انسانپرورلیگینده و عموم بشری لیگینده دیر .

*** *** ***

" دهنامه " یا (" منطق العشّاق ")

اوحدی نین دیوانیندان باشقا ایکی مثنویسی واردیرکی، بیرلیکده ۱۰۱۹۲ مصراعدان عبارتدیر. بونلاردان ایلک نظمه چکدیگی اولان "دهنامه" اثریدیر کی، ۱۰۵۰ مصراعنی احاطه ائدیر.

اوحدی بو مثنویینی ۳۳ یاشیندا، / ۱۳۰۷ - ۱۳۰۶/ ۷۰۶ هجری قمری ایلینده، مشهور خواجه نصیرالدّین طوسی نین نوه‌سی خواجه ضیاءالدّین یوسف پین خواجه اصیل الدّی نین خواهشی ایله نظمه چکمیشدیر.

" دهنامه " ده ایکی گنجین محبّتی قلمه آلینمیشدیر. بو آناخط ایله یاناشی، شاعر دؤورونون بیر سیرا اخلاقی، معیشته، اجتماعی و سیاسی مسئله‌لرینی، اثرده‌کی حادثه‌لرله علاقه‌دار شکلده تصویرائتمیش دیر. اثرین اساس قهرمانلاری عاشق و معشوقه یاشادیقلاری دؤوره، عقل، نجابت، بیلیک، اخلاق و اوزاق گؤره‌نلیک لری ایله فرقله‌نیرلر.

عاشق تمیز بیر انسان دیر. پاک اوره‌گی، تمیز محبّتی واردیر. اؤز صاف عشقی و محکم اراده‌سی ایله هامینی حیران ائدیر. معشوقه‌نین بوتون شیلتاقلارینا دؤزور و یورولمور. معشوقه ایسه اؤز عاشیقینی، انتظار و اضطرابلار ایچه‌ریسینده ساخلایير. اونو جور به جور سینا قلار دان چیخاردیقدان صونرا، حیات قورماقا سؤزوئریر. بودا معشوقه طرفیندن بیه‌نیلمیش، عقللی، گؤزه‌ل، نجیب و مقبول بیر حرکتدیر، بئله‌ده اولمالیدیر. شرق قادینلارینا مخصوص عفّت و اخلاق مسئله‌سی دیر.

اون مکتوبدان عبارت اولان بو اثر ساده‌جه اولاراق عاشقانه جمله لر ییغیمیندان عبارت دگیلدیر. بورادا حیات فلسفه‌سی، یاشاماق و عائله قورماق قایدالاری، سئویب، سئویلمک اینجه‌لیک لری بدیعی شکلده افاده اولونموشدور.

شاعر اثرده ایکی جور محبّتی قارشی - قارشیا قویوب تصویروترنّم ائدیر. برینجی پاک، تمیز، انسانی محبّتی، عادی عائله قورماق حسّ لری، شرفله، ناموسلا و صاف محبّتله عائله‌وی یاشاماق قایدا - قانون لاری، دیگر طرفدن ایسه انسانلیقا یاراشمایان، تمیز عشقه و پاک سئوگی یه یاد اولان هوی و هوس مئیل لری، یونگول غیر جدی و پوزقون معیشت نرملاری. شاعر بونلاری اؤلچوب بیچیب مقایسه ائدیر، اونلارین

مثبت و منفی جهتلرینی ایضاح ائدیر و بیرینجی شقّی، بیریجی یولو آلقیشلایب، بیه‌نیر و توصیه ائدیر.

اوحدی "دهنامه" سی مثنوی فورماسیندا یازیلمیش اولسادا، اوندان قاباقکی "دهنامه" لردن فرقلی اولاراق، بورادا کی مکتوبلارین ایچه‌ریسینده شاعرین بیر نئچه غزلی ده واردیر. بو اؤزو نواتورلوق* دور و اثری زنگینلشدیریب، گؤزه‌ل له‌شدیرمیشدیر. هر مکتوبون صونوندا عاشق و معشوقه دیلیندن گؤزه‌ل بیر غزل له ختم‌کلام ائدیلمیشدیر

عاشق بیر سیرا خصوصیّتلرینه گؤره اورتا عصرین کلاسیک ادبیّاتیندا کی عاشق صورتلرین‌دن اولان مجنونلاردان فرقلیدیر. او همیشه عقل دن، ذکادن، دوشونجه‌دن الهام آلیر. عشق طوفانی قارشیسیندا اؤزونو ایتیرمیر، اراده و اختیارینی الدن وئرمیر. غیر عادی ایشلرگؤرمور. اؤزونو قدرتلی محبّت جاذبه‌سی قارشیسیندا مفتون و شیدا گؤرسه ده، تسلیم اولمور. اؤزونو ایتیرمیر.

اوحدی بو اثرینده اورتا عصرین طلب ائتدیگی قادین محدودلوق و عاجزلیک مدّعاسینی ردّ ائدیر. اصل اسلام دینی و محمّد (ص) شریعتی قانونلارینا اساسا" قادینی برابر حقوقلو انسان حساب ائدیب، اونون اختیارینی اؤز الینه تاپشیریر. آنجاق اونا اخلاق و عصمت دایره‌سینده‌ن چیخماغی یاساق ائدیب و بو ایشین جزاسینی اؤلوم‌تعیین ائتمیش اولور.

آنجاق قادین حقّینده اوحدی اثزلرینده تردّددو ایکی فکیرلی لیک واردیر. بیر طرفدن اسلام دینی و اعتقادینا استنادا" قادینی تام آزاد وبرابر حقوقلو بیر شخصیّت بیلدیگی حالدا، او بیری طرفدن اونون درس اوخویوب سوادلانماسیلا مخالفدیر. سوادآلماقی قادین اوچون بیر نوع نقصان ولزوم‌سیز قلمه وئریر. سواد آلان قادینین ویسه کیمی اعتبارسیز اولابیله‌جگی ظنّینی اورتایا آتیر. شاعرقادی نین کیشی ایشلرینه قاریشماسینا مطلقا اجازه وئرمیر. بیرسؤزله اوحدی یارا دیجیلیقیندا قادینا اولان مناسبتده کسگین ضدّیّت وایکی لیک واردیر. شاعربوفکری، بوملاحظه‌نی صونرالاردا دوام ائتدیریر. اؤزونون مشهور "جام‌جم" اثرینده ده همین فکرده‌دیر... اوحدی نین "جام جم" اثری نین تحلیلی گله‌جگ مقاله‌میزین موضوعدور. ایکینجی مقاله‌ده اوخویاجاقسینز.

* نواتورلوق = یئنی لیک

دان اولدوزی

صون زماندا الیمیزه چاتان " دان اولدوزی " کتابی زنگان شاعر لری نین آنا دیلینده یازدیقلاری اثرلردن نمونه‌لردیر . بو کتاب آقای اسداله جمالی طرفیندن توپلانیب و چاپ و نشر اثدیلمیشدیر .

آقای جمالی کتابین تقدیمینده بئله یازیر :

بو کتابی عزیز همشهری لریم زنگانلیلارا ... گؤزه‌ل و ایستمه‌لی شهریم زنگانا ... او صمیمی انسانلارا کی ، زنگانی چوخ ایسته‌رلر و بوشهرین حقشناس و شریف اهلینه کی ، صادقانه و انسانی خدمت ائلمه‌ک آرزولاری واردیر تقدیم ائلیورم ."

آقای جمالی کتابدا ۲۲ شاعرین شعرلریندن نمونه‌لر توپلاییب ،بیر ده کتابا بیر مقدمه یازیب‌کی ، سؤزلری مؤلفین قلبیندن قالخیب و اؤز خلقینه اولان درین صمیمیت و اودلو محبتینی گؤسته‌ریر .

مقدمه بئله باشلانیر :

" الله‌دان مدد ایستیرم کی ، نئچه کلمه سؤزلریم کی، واریمدی تورکی دیلیجه و زنگاندا دانیشدیغیمیز اصطلاحاتیلان یازا بیلوم ."

هابئله مقدمه‌ده یازیر :

" منیم گؤزه‌ل و ایسته‌کلی شهریم زنگانا و عزیز همشهری لریمه تعصبلی بیر علاقم وار دور . "

کتابدا توپلانان شعرلرده شاعرلریمیزین وطنه بسله‌دیکلری درین محبت آیدینجا گؤرونور . مثلا" مهندس رضا جمالی " شاهین" ،" آنا وطنه " آدلی شعرینده اؤز وطنینه بسله‌دیگی محبتی بئله ترنم ائدیر :

وطن آنام دی منیم ، خدمت ایلیوبدی منه
اؤلونجه یوشلویام (بورجلویام) عمریمده بو آنا وطنه
وطن آنا کیمی قوینوندا بسلیوبدی منی
نئجه اولار کی ، فراموش ایلییم وطنی
اتیم ، قانیم ، سوموگیم هامیسی وطندی ، وطن
منیم وجودیمه باعث بو اؤلکه‌دیر ، بو چمن

شاهین دن بیر غزل نمونه‌سی اولاراق (یاریمی قایتار) شعرینی‌ده اوخوجولاریمیزا تسگیل ائدیریک :

یارب منه رحم ایله منیم یاریمی قایتار
قویما یورگیم قان اولا دلداریمی قایتار
گؤنلوم گینه بلبل کیمی آواره قالوبدور
قویما قالا آواره او، گلزاریمی قایتار
بو آیریلیغین دردی منی سالدی ایاقدان
قویما گئدیم الدن او، پرستاریمی قایتار
گؤنلوم منی یوسف کیمی بازاره چکوبدور،
رحم ایله خدایا او، خریداریمی قایتار
عادت ائلییوب جانیم اونون جورینه یارب
جور ائتمه‌گه أللّه او، جفاکاریمی قایتار
(شاهین) وفا بیرگئجه یالقوزیاتابیلمه‌ز
قویما منی یارسیز او گؤزه‌ل یاریمی‌قایتار.

هابئله خسرو دارائی " من زمان شاعریم" آدلی شعرینده بئله یازیر:

ایندی تاریخ رسالت ایستر
ایندی شاعر گره‌ک انسانلارین آزادلیغینا سؤز قوشسون
ایندی شاعرده گره‌ک قدرت فریاد اولسون
ایندی شاعر دیلی، خلقین دیلیدیر .

ویا " شرفلی خلقیمیز " آدلی شعرینده یازیر :

آزادلیق یولوندا ، دشمن الینده ،
قیریلدی یولداشیم، سیندی دایاغیم .
یادیما دوشنده ایتگین ایگیدلر،
صان چیخیر الیمدن ، ایتیر سایاغیم .

بو کتابدا شعرلری توپلانان شاعرلرین لیریک شعرلریده صون درجه لطیف و اینجه‌دیر.

جهانشاه خدیوی نین " آیریلیق هواسی " آدلی شعرینه دقت ائدین

بونئ چالان بو گئجه آیریلیق هواسی چالیر
نئین یانیقلی سسی اود سالیر یوره‌ک چابالیر.
سن ایسته‌سن گئده‌سن گئت ، گؤزوم دالونجا قالیر

اوره‌کده غم قوشی سن گئتسون آشیانه سالیر.
منه اؤلوم بو گئجه آیریلیقدان آساندی
آماندی گئتمه دایان ، گئتمه قال جانیم یاندی

آقای حسین منزوی اؤز قیزی " غزل " ه دئدیگی شعرینده گؤزه‌ل بدیعه‌لر یارادیب‌کی ، نئچه بیت اوندان درج ائدیریک :

آچ گؤزون تا یوخودان گول لر اویانسین غزلیم
آچ گؤزون تا باخیشوندان گون اوتانسین غزلیم
گؤره بیلمه‌ز گؤزه‌لیم آی دا اؤزون تک گؤزه‌لی
آیا باخ تا کی، حسددن پارالانسین غـــزلیم
گون نه‌دی، آی نه‌دی ، اولدوز نه‌دی؟ گؤیچک لر آدی
سن اولان یئرده گره‌کدیر قارالانسین غـــزلیم
سنی آغوشه چکنده یوره‌گیمدن دئییرم ،
اولا کاش دؤور زمان بوردا دایانسین غـــزلیم.

دکتر ابوالفتح حکیمیان ملی دانشگاه اوستادی نین " محبت و محنت " آدلی غزلی درین دویغو و اوره‌ک چیرپینتیلاری ایله دولو دور حیف اولار کی ، بو غزلدن بیر نئچه بیت اوخومویاق ، آشاغاداکـــی بیت لر او غزلدن دیر :

بهار گلشنه رحم ائتمه‌دی ، خزان نفسی
داغیلدی سینه‌یه غمدن قوشون صفالی سسی .
اوگون محبته محنت یازیلدی عالمـــده
کی، گوللرین لخه (شاخه)سی اولدی بلبلون قفسی .
فغان کی ، سینه‌ده نئی تک ییغیلدی شکوه‌لریم
کی ، دئگمه‌دی بو نئیستانه بیر چوپان نفسی .
مزار لاله‌سی تک آچمامیش داغیلدی جانیم
فلک گولون بوتاسیندان یاراتدی خار و خسی .

بو کتابدا اولان بدیعه‌لر ، گؤزه‌للیک لر بیر یا ایکی مقالـــه‌یه سیغیشماز، ادبیات سئوه‌ن اوخوجولاریمیزا تاپشیریریق "دان اولدوزی" کتابین آلیب اوخوسونلار و هر صفحه‌سینده اونلارجا گؤزه‌للیک لـــر ، بدیعه‌لر ، استعاره‌لر گؤرسونلر .

مقاله‌میزین صونوندا آرتیرمالیق کی ، آقای جمالی مقدمـــه ده

یازیر: مرحوم خسرو میرزا دارائی " کلیله و دمنه " کتابین روان بیر نظمه چکمیشدیر کی اونون اصل نسخه‌سی اوستاد حکیمیانین اختیارینداديير. بیز اوستاددان رجا ائدیریک وارلیق مجله‌سی نین دفتری ایله تماس توتوب او دگرلی کتابین چاپ اولماسی حقینده مذاکره قراری قویسونلار.

صون

علی آقا واحد

وطن

گؤنلوم گینه بلبل کیمی شیدای وطن دیر.
مجنون ائده‌ن عاشیقلری لیلای وطن دیر.

یوزلرله گؤزه‌ل عاشیقی اولسامدا من اما،
قلبیم یئنه ده عاشیق سودای وطن دیر.

دنیایه گؤزه‌للیک وئره‌ن البته گونشدیر،
اوندان دا گؤزه‌ل خلقه تجلای وطن دیر.

قویماز بو مقدس یئره بیگانه سوخولسون
هرکس کی، ضد قتلی بیر ابنای وطن دیر.

تعریف بهشت ائیله‌مه‌سین خلقیمه هئچ کس
جنت ده، بهشت ده منه صحرای وطن دیر.

" واحد " ائله ظن ائتمه کی، من یوسف عصرم
معشوقه منه عشق زلیخای وطن دیر.

آذربایجان آذربایجان

آذربایجان ! آذربایجان !
ای تاریخ لردن منه عیان ،
گون دوغاندان ، گون باتانا ،
زامان ـ زامان شعله یایان .
قاف داغی نین اتگینده ،
داغلار کیمی هم قوجامان ،
زمرود خزر یاخاسیندا ،
نوح دوروندن اوبر سالان ،
بوگون باهار یئللریله ،
ساچلاریمی سیغاللایان ،
منی اؤپن ، منی قوجان ،
آذربایجان ! آذربایجان !

* * *

...دوغما بالان کیمی گلدیم ،
سنین آنا قوجاغینا ،
آلقیش قدیم تاریخینا ،
او ، چاغینا ، بو ، چاغینا ،
وورولموشام هر داشینا ،
هر گوشه‌نه ، بوجاغینا ،
باش اگره‌رم ، اوستو گلزار ،
آلتی یانار تورپاغینا .
بوتون بشر سنه واله ،
بوتون جاهان سنه حیران ،
آذربایجان ! آذربایجان !

* * *

سندن قاناد ایسته‌یه‌رم ،
ائله بیلمه قانادسیزام .
سندن ثبات ایسته‌یه‌رم ،
ائله بیلمه ثباتسیزام .
ثباتیما ، قانادیما ،
یئنی ثبات ، قانادقوشان ،
غایه‌لری وارلیغیمدا ،
گور له ، آراز کیمی داشان ،
هرگون یئنی بیر داغ آشان ،
مردلیک اوچون میدان آچان ،
آذربایجان ! آذربایجان !

★★★★★

مرمر سرای قوناق ائوی ،
بوردا آچدیم پنجره‌می .
بوروقلارین نازه‌می ؟
چراقلارین آی پارامی ؟
گئجه وقتی قوجاق آچیم ،
سود ایشیقلی سحره‌می ؟
کهکشانین بیر پارچاسی ،
آبشورونا ، خزره‌می ؟
سنین منه بخش ائتدیگین ،
تکجه گؤزه‌ل منظره‌می ؟
ای فضولی گونشینه ،
اوره‌یمه ایشیق ساچان ،
آذربایجان ! آذربایجان !

★★★★★

...اوزانلارین قوپوزوندا ،
تئللر ، گونش شعاسی دیبر .
قیلینجلاشان قوپوز بیزه ،
کور اوغلونون میراثیدور .

آرادا سد دگیل خزر ،
قاردا شلیقین آیناسی دیر .
بو دوستلوغا کیم باخسا کم ،
خوار اولاسی ، سیناسی دیر .
قوجا شرقین قاپوسیندا ،
یان ، ابدی مشعل کیمی ،
اوجال آیا ، اولدوزا جان ،
آذربایجان ! آذربایجان !

★★★★★★

بالاش آذر اوغلو

آنا

پاییز تک قوجاغی بهمزله دولو ،
یای کیمی غضبی ، سئوینجی اودلو ،
قیشین قارین دان دا دائم اوزو آغ ،
باهار گونشی تک مهربان ، پارلاق ،
بیزیم دنیا میزین بزه یی آنا .
بوتون گؤیچه‌ک لرین ، گویچه یی آنا .

بابام عمرو بویو هئی جنت گزدی ،
او جنت سن سن .
آتام اؤلنه دک سعادت گزدی ،
سعادت سن سن .
اوغلوم گؤزه للردن محبت گزدی ،
محبت سن سن .
من ده بیر زامانلار حقیقت گزدیم .
ایندی درک ائتدیم کی ، حقیقت سن سن .
حیاتین آن بؤیوک نعمتی آنا .
بوتون انسانلارین شهرتی آنا .

استاد محمّد حسین شهریار

جنگ و صلح

اصل — ترجمه (غ - بیگدلی)

به جنّت جنگ شیطان بود و آدم — جنّت ده ساوا شدی شیطانلا آدم

خدا هم عذرشان را خواست از دم — تا نری قوودو اوردان اونلاری اودم

فرود آوردشان در خاک و فرمود: — دنیایا گوندردی بویوردو اخین:

- جهنّم با بهشت اینجاست توام — بوردا جهنّم له جنّتدیر باهم

اگر صلح و صفا دنیا بهشت است — صلح و صفا اولسا دنیا بهشتدیر

وگر جنگ و جدل دنیا جهنّم — قان - قیرقین اولارسا، اولار جهنّم

در اینصورت چه نابخرد کسانیم — ایندی که، بئیله دیر ای بشر آئیل

که غمگین میکنیم این عیش خرّم — ائتمه اوز الین له عیشینی ماتم

مگر جنگ جهانی را ندیدی — مگر گورمه دینمی دویوش ایللری

که آتش زد بسر تا پای عالم — نتیجه ده توتوشوب آلیشدی عالم

چه سوزان آتشی کز بعد سی سال — اوتوز ایل کیچسه ده او اود - آلودان

هنوزش هست دنیا غرق ماتم — هله کسیلمه یب دنیادان ماتم

به حقّ آن خداوندی که ما را — گلین حق نامینا بشر نامینا

گهی شادی جزا بخشد گهی غم — سیخلاشاق . دوستلاشاق یاشایاق تا هم

بیائید از محبّت این جهان را — چالیشاق بو دنیا جنّته دونسون

بخود جنّت کنیم و آن جهان هم — قالماسین جهاندا نه کدر، نه غم

میرزا ابراهیموف*

دیاریمدی منیم

وطنیم حسنو ازلدن منی حیران ائله میش ،
ای گؤزه‌للر ، بیلین او تکجه نگاریمدی منیم .
بیر بته سجده قیلیردنیادا هرکس ، اینانین
معبدیم ، سجده‌گهیم ، سئوگیلی یاریمدی منیم .

*** ***

گزمیشم چوخ دولانیب دنیانی باشدان یاشا من
گئچمیشم داغ ـ دره‌دن ، ذوق و صفا یئرلردن
ایچمیشم آب حیات نورپاغین اوستونده همن ،
سؤنمه‌ین نور دیله‌سن بیل کی دیاریمدی منیم

*** ***

انسان اولادی ازلدن نیه‌سه مئیل ائله میش ،
کیمیسی سیم و زر ایستر ، کیمیسی یار دیله میش
کیمیسی دوستو صداقتلی ، وفادار دیلـــه میش
بیل کی آنجاق وطنیم دولت ـ واریمدی منیـــم .

*** ***

آختاریب‌شان و شرف چوخلاری گئتدی اوزاغـــا
یادلارا سجده قیلیب‌سالدی اؤزونو آیاغـــا
حق ، سعادت دیاری یوردومو بنزت‌چیراغـــا
شیخ صنعان گؤزه‌لی نازلی دیاریمدی منیم .

*** ***

---

* میرزه ابراهیموف آذربایجان یازیچیلار اتفاقی نین رئیسیدیر ، وقتیله سوویت آذربایجانین جمهور رئیسی اولموشدوروا طنی سرابلیدیر

یارانان بیر گون اؤلور، عارف اولانلار آنلار،
آلماسین اوستومو غربتده اؤلوم- آرزوم وار،
آنا یوردون قوجاغیندا منه ده یئر تاپیلار
قیزیم، اوغلوم دئیه‌لر بوردا مزاریمدی منیم.

*** ***

من حیات عاشیقیم- باغدا، گلستان دا بیلیر
داما ریمدادولانان قیرمیزی آل قان دا بیلیر
بو جانیمدان دا عزیز سئوگیلی‌جانا دا بیلیر
یوردومون هر طرفی روح وروانیمدی منیم.

*** ***

من سعادت دیله‌دیم هر آنله، هریوردا مدام ،
بیر گونشدیر، نظریمده چالیشان هر انسان ،
عشقینه ، سئوگیسینه یوردومون هریان حیران ،
خوش گونوم، خوش نفسیم، جسمیده جانیمدی منیم.

*** ***

ـــــ ادبیات و اینجه صنعت غزئتی نمره ۲(۱۸۷۷) ۱۱ ژانویه ۱۹۸۰

یازیمیزا کئچیرن ح.م. ساوالان

۷۰- بی صفحه دن

تک سسله آغیزلاردان حیرت سؤزلری چیخدی
قیز گلیردی قارشیدان اوتانجاق اورکک- اورکک
قیز او قیزدی ولکن گؤزلری نین رنگینی
گیزله‌دیردی گؤزلردن تاخدیغی قارا عینک.

بو صورتله موقت بیرتسلی تاپدیلار.
بئله‌در بوش هوسین نتیجه‌سی بونی بیل
بوش امل یولوندا کی امکلر بوشا چیخار
آرزولارین اوستونده حیات دا بیرقانون وار:

دگیشمز گؤز . دگیشمز: به‌یین ، آلین، اوره‌ک ، دیل !

تهـــران - تیر ۱۳۴۹

گلشن مکتوبداران

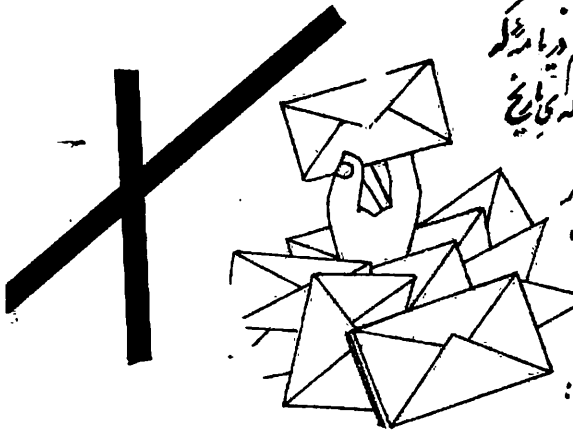

جناب آقای سید رضی ساوه‌جی از مدرسه‌ی حجتیه قم در نامه‌ای که به‌هیئت تحریریه نوشته‌اند متذکر شده‌اند که در مقاله‌ی تاریخ ادبیات آذربایجان شاعر طرزپرداز آذربایجان صابر طاهرزاده از نظر معتقدات مذهبی و ملّی چنانکه بایست معرفی نشده است ضمن تشکر از علاقه و توجه ایشان از نظر اهمیت موضوع عین نامه‌ایشان درج میگردد:

۵۹/۳/۱۲

۱- بسم الله الرحمن الرحیم

جناب آقای دکتر هیئت مدیر محترم مجله‌ء وارلیق بعد از سلام ضمن تقدیر از جنابعالی و همکاران که وارلیق را با ایثار وقت و مال سرپا نگهداشته‌اید این گله‌را باید کرد که بعد فکری طاهرزاده را بطور کامل بررسی نکرده و مثل سایر محققّین که عمداً" ویا سهوا" نظرات قومی و اسلامی او را کان لم‌یکن انگاشته‌اند شماهم بدون اینکه کوچکترین اشاره‌ای بفرمائید حق آن مرحوم مغفور را ازاین نظر ضایع و بطور کامل به‌نسل جدید معرفی نفرموده‌اید . البته من طلبه‌ء علوم اسلامی هستم و احاطه‌ء کامل بادبّیات ترکی ندارم ولی با مطالعه‌ایکه در خود آثار مرحوم صابر طاهرزاده دارم یقین پیداکرده‌ام‌که محققّین بعد فکری ملّی و اسلامی آن مرحوم را عمداً" ویا سهواً" ندیده‌اند.

امیدوارم با درج نوشته‌ء مختصر زیر از این ببعد محققّین ایرانی فقط گلچین نوشته‌های دیگران را عرضه نداشته بلکه خود مستقیماً" آثار مشاهیر مارا خوانده و کارخلاّقه نمایند.

با احترام الاحقر سیدرضی ساوه‌جی

قم - مدرسه‌ء حجّتیه - سیّد رضی ساوه‌جی

بُعد فراموش شده‌ء افکار صابر طاهرزاده

تاکنون مقالات زیادی در مورد صابر طاهرزاده شاعر بزرگ ما نوشته شده است، ولی در هیچ یک از آنها با افکار ملّی و اسلامی‌ترقیخواهانه

آن مرحوم اشاره‌ای نرفته‌است. مقالهٔ مندرجه درشماره ۱۳ وارلیق که توسط جناب آقای دکتر هیئت برشتهٔ تحریر کشیده شده بود نیز از این مقاله‌ها بود. متاسفانه بعضی از اهل علم نیز فقط بر اساس روایت نه بر اساس درایت اصل آثار آن مرحوم، ویرا از قماش میرزا ملکمها دانسته و چه بسا مهر روس زدگی نیز باو زده‌اند. برای نمونه از آثار ملی و اسلامی او میتوان از قطعهٔ " فخریه " نام‌برد که با قلم طنز آمیزبلایای تفرقه را باکمک آئینهٔ تاریخ در جلو ترکهای ساکن مستعمرات روسیهٔ تزاری قرارداده و آنهارا باتحاد و اتفاق دعوت کرده و روس زدگی را محکوم می کند :

فخریه

هرچند اسیران قیودات زمانیز هرچند دوچاران بلیّات جهانیز
ظن ائتمه‌که، بو عصرده آوارهٔ نانیز اوّل نه ایدیک سه یئنه شمدی همانز

تورانلی لریزعادی شغل سلفزبیز اوز قوممزون باشنه انگل کلفزبیز..

اول گونکی ملکشاه بزرگ ایلدیزحلت ائتدیک ایکی نامرد وزیره تبعیّت
قیردیق او قدربیربیریمزدن‌که نهایت دشمن قانوب ال تختمیزی ایلدیغار
اوز حقیمیزی گوزله مگه بیطرفزبیز تورانلی لریزعادی شغل‌سلفزبیز

بیر وقت دخی (قارا قویون ، آق قویون) اولدیق
(آذربایجان) ه، هم ده (آناطولی) یه دولدیق
اولقدر قیروب بیر ـ بیریمیزدن کی یورولدیق
قیردیقجه یورولدیق و یورولدیقجه قیریلدیق
تورانلی لریز ، عادی شغل سلفز بیز
اوز قوموموزون باشنه انگل کلفز بیز

بیر وقت سالتوب تفرقه اولدیق ایکی قسمت
(تیمورشه) ه بیر پارامیز ائتدی حمایت
(خان ایلدیرم) ه بیر پارامیز قیلدی اطاعت
قانلر ساچیلوب (آنقره)ده قوپدی قیامت ...
احسن بیزه ، هم تیرزنز، هم هدفز بیز .
اوز قوموموزون باشنه انگل کلفز بیز

(تیمور شه لنگ) ه اولوب تابع فرمان
(خان توختامش) ی ایله دیک آل قانه غلطان
تا اولدی (قیزیل اوردی) لرون دولتی تالان
مسکو شهینه فایده بخش اولدی بو میدان
الیوم اوروسلاشماق ایله ذی شرفز بیز
اؤز دینمیزین باشنه انگل کلفز بیز

بیر وقت (شه اسماعیل) و (سلطان سلیم) ه
مفتون اولاراق ایله دیک اسلامی دونیمه
قویدیق ایکی تازه آدی بیر دین قدیمه
سالدی بو تشیع ، بو تسنن بیزی بیمه
قالدیقجه بو حالیله سزای اسفز بیز
اؤز دینمیزین باشنه انگل کلفز بیز

البته در چاپ هوپ هوپ نامه که بخط روسی برای خوانندگان آذربایجان شمالی چاپ شده بیت (الیوم اوروسلاشماق ایله ذی شرفزیز..) حذف شده که علت عیانست چه حاجت به بیان است (مثلا "درچاپ ۱۹۶۰ — هوپ هوپ نامه بخط روسی بزبان ترکی در باکو قسمت مزبور حذف گردیده است و در ترجمهٔ فارسی احمد شفائی طبع سال ۱۹۷۷ نیز این قسمت حذف گردیده است)

چنانچه از مطبوعات مصری چاپ شده در زمان تسلط انگلیسها به آن کشور پیداست با تشویق انگلیسیها یک جریان فکری بوجود آمده بودکه تشویق میکرد لهجهٔ عربی مصری جایگزین عربی کتابی گردد و دلیل ظاهرا "منطقی آنها این بود که اگر زبان محاوره در کتابت نیزرایج گردد ریشهٔ بیسوادی بزودی کنده خواهد شد در حالیکه در باطن منظور این بوده که مصریان رفته رفته عربی ادبی را فراموش کرده و زبانی مخصوص بخود داشته باشند تا اینکه پشتوانهٔ فرهنگ عربی را از دست داده و از عالم عرب منزوی باشند ، و خوب بخاطر داریم که بوسیلهٔ فرانسویان در الجزایر این جریان فکری پیش آمد که لهجهٔ الجزایری بخط لاتین نوشته شود. همهٔ این توطئه ها الگوهائی بودندکه روسها در

زمان تزار در مستعمرات خود در قفقاز و ترکستان بکار میبردند بدین نحو که دولت روسیه برای قطع رابطه ترکهای ساکن مستعمرات خود با فرهنگ ادبی و کتبی ترکی ، ترک قازاخ را بجنگ ترک ازبک ، و ترک آذری را برعلیه ترکمن برمی انگیخت و قطعهٔ فخریهٔ صابر هوشدار - یست بترکهای مستعمرات روسیه تا از مکر دشمن مکار آگاه باشند. برای تخریب فرهنگی در هر محلی لهجهٔ را بصورت نوشته آورند. البته عده‌ای از روشنفکران فریفتهٔ جاه و مقام و یاناآگاه نیز همکاری کردند و صابر در جواب کسانیکه نمیخواستند آثار شعرا ونویسندگان ترکیه مستقیما "در اختیار خوانندگان قفقازی قرار بگیرد شجاعانه قد علم کرده و ازتبعیدگاههای مخوف سیبری نترسیده چنین می گوید :

عثمانلی جه‌دن ترجمه تورکه ، بونی بیلمم ،
گرجک یازییور " گنجه‌لی" یا اینکه هنک دور؟
ممکن ایکی دیل بیر - بیرینه ترجمه ، اما ،
" عثمانلیجه دن ترجمه تورکه " نه دئمک دیر؟!

توضیح اینکه بتشویق روسها در قفقاز یک جریان فکری پیدا شده بود که جلو نشریات کشور عثمانی (ترکیهٔ امروز) گرفته شودتا ترکی ادبی دربین اهالی قفقاز رواج پیدانکند و مردم بزبان کوچه و بازار بنویسند و بخوانند همان کاریکه انگلیسها در مصر میخواستند انجام دهند و یا فرانسویان در الجزایر میخواستند بکنند که موفق نشدند. خوانندگان باید حدس بزنند که در هوپ هوپ نامه ایکه بخط روسی برای خوانندگان قفقازی چاپ شده اشعار فوق حذف شده است (هوپ هوپ نامه بخط روسی چاپ باکو، ۱۹۶۰)

صابر در برابر آن روشنفکرهای روس زده که خواندن نشریات بزبان ترکی را با نظر تحقیر می نگرستند با هذل چنین می گوید :

ژورنال ، غزئته چیقیر کی، ملت اوخوسون ،
هر بیر اثریندن آلسین عبرت ، اوخوسون .
روسجا اوخوموشلره بو عار گلیر ،
دیرلر : بونی قوی قاره جماعت اوخوسون .

صابر از پرچمداران تدریس ترکی در مدارس قفقاز بود. وقتیکه اداره کنندگان مجلهٔ " ترجمان " که ترکهای کریمه نشرمیکردند از

تمام قسمتهای ترک نشین تقاضا کرد که به‌پایتخت روسیه نماینده‌ای جهت کسب اجازهٔ تدریس بزبان ترکی بفرستند .

صابر برای تنبه ملت چنین نوشت :

" ترجمان " دییور کی :

به تامین لسان مادر، از هرکو ، به‌پطرسبورغ
یکی عالم فرستندا من از ملت رجا دارم

ملت دییور کی :

شب‌عید است ، یار ازمن ، چغندر پخته می خواهد،
خیالش می رسد من گنج قارون ، زیر سر دارم

ویا اینکه پیرو اشاعهٔ جنبش تدریس زبان ترکی درمدارس وتلگراف اهالی شماخی صابر خطاب‌به اهالی باکو می نویسد :

باکولی لر دییور کی :

شماخی لر کیمی ایشسیز ، کفایه سیز دگلیز
کی، تیل ووراق(دومایه) بیر آنا لسانی ایچون ،
قولوبده ، باغده ، قوروقده وار اولقدر ایشیمیز
کی، ائو، اوشاق یادا دوشمیر او آنتاجابی ایچون !

۲ـ املاء قاعده‌لری و بعضی کلمه‌لر حقیقنده

محترم ح . صدیق وارلیق یازیچیلاری نین اوزون مذاکره‌لردن صونرا متفقا" قبول ائتدیگی " املاء قاعده‌لری " و هابئله " بیزده توفیق اولسا ..." یازیسینا دایر بیر نئچه نقطه‌یه اشاره‌ایله ، استانبولدان ، بیر مکتوب گؤندرمیشدیر. مکتوبون مهم نقطه‌لرینی اوخوجوموزون عینا" یازی اسلوبی ایله ـ و بونلارین قیصا جوابلاریني آشاغیدا اوخویورسوز .

۱ ـ اوخوجوموز از جمله یئله یازیر: " اولا" دئییم کی ، املا اوزه‌ره‌ـ بنده بعضی اناًیین ایشلرینیزی هئچ بگنمیرم . یئرینه ایللردیر ـ ئو ـ و ـ ؤ ـ یازیللار . سیز ندن اونو ـ اؤ ـ ایله (باشدا)عوض ائتمک ایسته‌ییرسینیز ، املادا آنارشی دگیلمی ؟

جواب : خیر ، تماما" ترسینه ،بو، منطق یولونا گیرمک وآنارشیه

صون وئرمکدیر. معلومدور، عمومی بیر قاعده اولاراق باشدا گلن مصوت لری بئله گؤسته ریریک : اوجاق ، اوزوم ، اوجوز ، اکین ، ایران ، آرپا (کی ااارپا شکلی الف و مد شکلینه چئوریلمیشدیر.). اؤلوم و اؤکوزکیمی سؤزلرین ده بو قاعده یه تابع اولماسی منطق ایجابیدیر . زیرا ، یاکورد الفباسیندا اولدیغی کیمی اساس اولاراق " همزهٔ یایی" یی قبول ائتمه میز لازمدیر (ئوجاق ، ئوزوم، ئوجوز ، ئکین، ئیران ، ئارپا و ئولوم کیمی) ویاخود الف شکلینی . قاریشیق سیستهم (یئددی مصوتی الف ایله بیر مصوتی ایسه ندن سه همزهٔ یایی ایله یازماقکیمی بیر سیستهم) محض نظم‌سیزلیک و آنارشی و انایین لیگین لاپ اؤزودور. شمال آذربایجاندا دا الفبانین لاتین له‌شدیریلمه‌سینه‌دک ، بو مصوتین عینا " الف ایله یازیلدیغینی او زامانکی کتابلارا مراجعه ائتمک ایله اؤگرنمک ممکن دور. صونرا ، ایکینجی دنیا حربی صیرالاریندا ،بوقاعده سیزلیق (اؤلکه‌یی ئولکه یازماق غریب‌لیگی) تازه‌دن عربٔ حرفلری ـ ایله بعضی اثرلرین چاپ اولدوغوندا ندن سه وجوده گلدی . لکن بو دا عمومی دگیلدیر : مثلا" باکی دا ۱۹۶۶ دا چاپ اولموش ، " آذربایجان س‌س‌ر علملر اکادمیاسی نشریاتی " ندان " شاه اسماعیل خطائی اثرلری مثال اولاراق ، باخ صحیفهٔ ۳۰۸ :

اوزکه کوزلر کوکه باخر کورمک ایچون ماه نو.
عید ایچون من باخدوغم قاشی هلالئدر سنئک) .

ویا خود گینه باکی دا ۱۹۶۸ دا چاپ اولموش " آذربایجان دولت نشریاتی "ندان " ملا پناه واقف ، سئچیلمیش اثرلری "
(مثال اولاراق ، باخ صحیفهٔ ۶ ـ یا :

منیم یاریم بیر عجایب دلبردیر
اوزو تازه گلدر ، زلفی عنبردر)

متن ده بو مصوتی ـ او ـ شکلنده گؤسترمیشلر. الفبا تغییریندن‌قاباق بو هرکسین قبول ائتدیگی بیر قاعده‌ایدی ، ائله‌کی حتی بو"بدعت" ین تؤره‌دیگیندن صونرا بئله آرادا ـ بیر ثابت و منطقی و اسکی قاعده‌یه مراعات ائدیلدیگینی گؤروروک ، مثلا" " انتشارات فرزانه "نین چاپ ائتدیگی هوپ‌هوپ‌نامه‌نی آچارساق، مثلا" ۵۹ ـنجی صحیفه‌ده

" فعلـه اؤ زوگی سن ده بیر انسـان می سانیرسان ؟ "

و ۲۱۳ ـ نجی صحیفه‌ده " زاهد اولمکدن قاباق ..."نمونه‌لرینه راست گلیریک . بو اثر ۱۹۶۲ ده باکی دا چاپ اولموش هوپ هوپ نامه‌نین عینی دیر .

۲ ـ محترم اوخوجی یازیر :"...تورک کؤکنلی کلمه‌لری ده ص ،ط و نه‌بیلیم باشقا عرب حرفلری ایله یازماغا هئچ لزوم یوخدور ، منجه عثمانلیجا امه قوللانماق قصفینیز وارسا ، آمنا !..."

جواب : نشر ائتدیگیمیز املا قاعده‌لری دقتله اوخونورسا آنلا ـ شیلاجاقدیر کی دیلیمیزی دوزگون شکلده اوخویا بیلمه‌میز ایچون بو حرف‌لره لزوم وار . (ط) و مخصوصا" (ص) دان (بو حرفلرین تورکجه کلمه‌لرده منحصرا" قالین مصوتلر قبول ائتدیک لری و بو صورتله دوزگون اوخونماغا کؤمک ائتدیک لری ایچون) آذربایجان دا ـ الفبا ـ نین لاتین له‌شمه‌سینه قدر ـ اکثرا" ایشله‌دیلدیگی ده شبهه گؤتورمز . بونون آثارینی مثلا" مذکور هوپ هوپ نامه‌نین ۳۱ ـ نجی صحیفه‌سینده ۳ ـ نجی سطرده ده گؤرورؤک :

" نطقیم طوتیلور هرزه و هذیانینی گؤرجک ..."

گینه عینی اثرین ۴۶۴ ـ نجی صحیفه‌سینده بو ایضاح واردیر :"صوکونجی رباعی عمر خیامدان مآلا" ترجمه‌دیر . "

۳ ـ اوخوجوموز یازیر : ... سیزین دیلینیزده ایسه عثمانلیجا و گاه چاغداش تورکیه تورکجه‌سی و گاهی فارسلاشما تاثیری گؤرونور . مثلا" (بیزده توفیق اولسا ...) مقاله‌سی نین ۶ ـ نجی صحیفه‌سینده . (حقیقی بیر مسخره) اصطلاحی ـ لابد حقیقی کلمه‌سینده کی قاف دا فارسجا تلفظ اولوناجاق ـ بیرفارسلاشمیش تهران آذربایجانی نین اکثیتدیگی تریمدیرسه همان صحیفه‌ده (بیریکن)، (اونوتغانلیق) کیمی غیر آذری اصطلاحلار هئچ بیر ایضاح وئریلمه‌دن ـ اوحالداکی ، مدنی ، کلمه‌سینه ایضاح وئریلیر ـ ایشله‌دیلیر..."

جواب : وئریلن مثاللار اوخوجونون ادعاسینی ثبوت ائله‌یبر : محترم اوخوجونون زحمت اولماسا " آذربایجان س س ر علملر آکادمیاسی نظامی آدینا ادبیات و دیل اینستی توتو" نون ۱۹۶۰ دا چاپ ائله‌دیگی " آذربایجان دیلی نین اورفوغرافیا لغتی" نین ، صیرا ایله ۴۷۹ نجی صحیفه‌سی نین بیرینجی ستونوندا ۳۲ ـ نجی سطرینه ، و ۲۸۶ ـ نجی صحیفه‌سی نین بیرینجی ستونوندا ۳۲ ـ نجی سطرینه مراجعه ائتمه‌سی

یئرینده اولور. اورالاردا " حقیقی " سؤزی ایله " مسخره " سؤزونی گؤره‌جک‌لر، تخمین لری نین لاپ ترسینه " حقیقی " ده کی قاف تهرا - نلیلارین تلفظونه هئچ بنزه‌میر، عوضینده " مسخره "نی لطفا (ماسقارا) کیمی اوخوسونلار. بو سؤزلر و ترکیب ده " فارسلاشمیش تهران آذربا - یجانلیسیندان " هئچ بیر نشان یوخدور، بونونلا بئله محترم اوخوجو- نون یوخاریه نقل ائتدیگیمیز جمله‌سینده‌کی " گاهی " کلمه سینی (که " گاهدان " سؤزونون یئرینه ایشله‌دیلیب) نزاکت حکمی ایله، معذور گؤرمک ایسته‌یه‌ریک. ندن سه، محترم اوخوجوموز " بیریکن "، " اوتوتغانلیق " سؤزلرینی آذربایجان دیلینه یاراشدیرمامیش. گینه مذکور " آذربایجان دیلی نین اورفوگرافیا لغتی "نه باش‌ووراق :

۵۷ - نجی صحیفه‌نین، بیرینجی ستون، ۵ - نجی سطریندن باشلایاراق بو کلمه‌لر صیرالانمیشدیر: " بیریکدیرمه "، " بیریکدیرمک "، "بیریکمه" و " بیریکمک " ! گینه مذکور اثرین ۴۴۴ - نجی صحیفه‌سی نین ایکینجی ستونوندا ۲۸ - نجی سطرده بو کلمه‌نی گؤروروک : " اونوتغانلیق" !

آنلاشیلیرکی محترم اوخوجی تصورلرینی نهائی حکم کیمی قبول ائلییه‌رک اتهام ائتمک ده، حدیندن آرتیق عجله ائتمیشدیر.

حالبوکی، اوخوجوموزاوز یازیلاریندا، یوخاریدا گؤردوگونوز وجهیله " کؤکنلی "، " قوللانماق "، " چاغداش "و " تریم" کیمی کلمه لردن استفاده ائتمیشدیر. بو کلمه‌لری آذربایجان دیلی نین ایلیمیزده کی هئچ بیر لغتینده تاپماق ممکن دگیل. ایندی بیز بونلاری ایلیمیزه دولاییب علمی مذاکره و مباحثه محیطینی اتهام، توهین و غیرمسئول اینجیتین سؤزلرله زهرله‌مه‌گه حقیمیز یوخدور. اولسا - اولسا بئله کلمه‌لرین اوخوجوموزون قلمیندن چیخماسینی اونون، قیصا دا اولسا، بیر مدت استانبول دا قالماسینا یورماق داها اویغون اولار.

دکتور حمید نطقی

از شیخ شهاب‌الدین سهروردی :

چالیش عقل ایپی نین اوجون ایتیرمه — یاخشی - پیس دن اوترو اوزون ایتیرمه
یول سن، یولچو اسن منزله سن سن — اوزونو آزدیرما، یولون ایتیرمه
فارس دیلیندن چویرنی غ - بیگدلی

منه یار اولماز

گئت گولوم، گئت بئله سندن کی ، منه یار اولماز
اولسا دا یار آدینا عشقه وفادار اولماز

منه ایسته‌کلی اولوب سئوگی یئریمدن چالدین
ائتدیگین جور کیمی ظلم ائده اغیار اولماز

یادلارا عشوه قیلیب‌گیزلی گئونول وئردین سن
اؤزونو ساتدین اوجوز صانکی خریدار اولماز

کیمسه بنیادین آتیب‌سن کیمی عهدین داها ماز (دانماز)
اؤزونو ، اؤز ائلینی سئومه‌ین ائلدار اولماز

منیله یار اولالی اؤزگه اویدون گؤزه‌لیم
یارینا صادق اولان کس بئله مکار اولماز

ائلینه ، خالقینا قیمت وئره‌نین قیمتی یوخ
یوردونو سئومه‌ین انساندا گولوم عار اولماز

من کی ، حریتیم اوغروندا گزیمه ، تاپدیم اونو
دئدیلر، چوخ ایش اولار حل ، بو اسرار اولماز

سئوگی آزغین ، فلکین جوری ، مروتسیز دهر
من کیمی بختی دؤنن دهرده گئور وار ؟ اولماز

خلقیم اوغروندا گولوم جانیمی قوربان دئمیشم
ائلینه ، یوردونا ، قوربان اولا کیم‌خوار اولماز

" ساوالان " یوردونو سئو، وصفینی یاز همت ائله
همت اولمازسا ، یقین بیل گؤزه‌ل اشعار اولماز.

*** *** ***

اشعاریم منیم

لاله‌دن الهام آلیر بو قلب‌خونباریم منیم
تب ایچینده یانمیشام بیلمز بونی یاریم منیم
قارلی داغلارلا بولوتلار اود ووروبدورجانیما
افتخاریمدور بوتون داغلارداکی قاریم منیم
قویگینان یانسین حسادت‌آتشینده دشمنیم
نفتدور، آلتیندی، یئرآلتیندا‌آنباریم‌منیم
قویمارام بوندان صورا ویرانه‌یه‌دونسون وطن
آلچاق اولموشدور بوتون عالمده دیواریم منیم
کیم بیلیر چکمیش‌نه‌لر، گئچمیش زماندا ملکیمز
آدلاری قانلا یازیلمیش جمله احراریم منیم
وئر قولاق گئچمیش زماندان . سس‌گؤتورموش عالمی
ایندی ده سس یوکسه‌لیرکسکیندی هارایم منیم
دورگینان، قویما کی تاسورگون دوشه اولادیمیز
جورو ظلمه دیممه‌مک دور ننگ وهم عاریم منیم
شعر اودور چاتسین بوتون انسانلارین فریادینه
داد دور، فریاد دور، بوجمله اشعاریم منیم
چکدیم ال جاندان " فریور "ایسترم‌دردو غمی .
قربان اولسون عشقه بوجانیم منیم،واریم‌منیم

.....

تهران ۱۳۵۸/۱۲/۱

دوکتور حمید نطقی

گؤی گؤز گلین

گؤزلری گؤی گؤزه‌له ، گؤزلری بلا اولدی .
گلین گئتدیکی ائلده بیغیشدیلار باشینا
صف چکدیلر مراقلا یاخین ـ اوزاق ، قور ـ قوهوم
تعجبله باخدیلار گلینین گؤز ـ قاشینا

حقیقتت ده گلینین گؤزلری چوخ گؤزه‌لدی
عکس ائدیردی اونلاردا ماوی گؤیلر دنیزلر
بیر باهار نغمه‌سی تک باخیشلاری دادلیدی
اوره‌گینده ائدیردی باخانین درین اثـــر .

نه فایدا ؟ گؤزه‌للیگین قدرینـی بیلن یوخسا .
قیزین گؤزه‌للیگی نین قیمتـی بیلینمه‌دی
گؤزلری نین رنگی ایچون اونا طعنه ووردولار
غصه‌لندی آه چکدی دانیشمادی دینمـــه‌دی .

گونلر گئچدی گؤزلری باشینا قاخینج اولدی
دئدیلر کی ، بو گؤزی او قیزا وئریب شیطان
دئدیلر کی ، بو " دردین " حتما " چاره‌سی واردیر
بو گؤزله هئچ یاشارمی ، اوتانمادان بیر انسان ؟

بو قیزین گؤزلرینی معالیجه ائتمه‌لی .
جور به جور الوان ـ الوان مرهملر گتیردیلر .
دعالار یازدیردیلار قوربانلار کسدیردیلر .
شهرده ان تانینمیش حکیمـه گؤتوردولر .

کار کسمه‌دی هئچ داوا تاثیر ائتمه‌دی دعا
قیزین گؤزلری قالدی گؤم ـ گؤی اولکی کیمی
لکن چوخ آغلاماقدان قیزارمیشدی بیرآزجا
بو قیزارما بوش یئره سئویندیردی حکیمی

حکیم دئدی دوزه‌لیر بیرآز صبرینیز اولسون
لقمان دئمیش : " شفا نین اول شرطی صبیردور"
داوا تاثیر ایله‌ییر منی کیریخدیرمایین
منیم صونسوز علمیمه ، طبیعت ده اسیردور.

گونلر گئچدی داوانین تاثیری گؤرولمه‌دی .
حکیمدن واز گئچدیلر گؤتوردیلر درویشه
درویش " یاحق " چاغیردی بیرآز دا نذر ایسته‌دی
صورا افسونلارایله مشغول اولدی او ایشه .

آیلار گئچدی ...درویشین نفسی تاثیرلیدی
" حق " دئیه‌نده وئریردی " هو " سسیله جواب ، گؤی
سلام وئریردی اونا قورت ، قوش ، ایلان ، قایشقا...
لکن ندنسه قیزین گؤزلری قالمیشدی گؤی !

اومیدلر بوشا چیخدی غم چؤکدی او اللره
بللی کی آرتیق یوخدی قیزین دردینه درمان
هرکس مایوس‌کن بیردن بیرآدام . صوراق وئردی
کی بیر ساحر گلمیشدر تازا یئنگی دونیادان .

عجله‌ایله گئتدیلر آختاردیلار ساحری
آلتین ـ گوموش سیککه‌لر قاباغینه دؤکدولر
ساحر گؤز اوجویلا بیرباخدی هدیه‌لره
دئدی فرصتیم اولسا بو ایش الیمدن گله‌ر.

فرصت تاپماسی ایچون اجرتی آرتیردیلار
بیرآز نازلاندی لکن راضی اولدی نهایت
دئدی کی، گره‌ک قالسین بیرنئچه گون قیز بوردا
بوایش آسان دگیلدر، گره‌ک اثیلییم دقت .

هفته . صونی گئتدیلر، ساحره باش ووردولار
قورخی ـ اومید ایچینده نتیجه‌یه منتظر.
قلبلری وورا ـ وورا گؤز دیکدیلر قاپی یا
ساحر سسلندی بیردن گلینه : ایچه‌ری گیر!

آردی ۵۸ـ نجی صفحه‌ده

ابوالقاسم فیوضات
بنیانگزار نخستین کودکستان در ایران

نوشته : صمد سرداری نیا

ابوالقاسم فیوضات مرد دانش دوستی که برای اولین بار در ایران کودکستان را در تبریز بنیان گذاشت ، روزنامه نگاری که با مدیریت و نویسندگی خود انقلابی ترین جریده عصرش یعنی روزنامه تجدد را در راه مبارزه با استبداد داخلی و استعمار خارجی رهبری کرد ، معلمی که برای اولین دفعه سنگ بنای مدرسه حرفه‌ای و صنعتی را در تبریز گذاشت ، سیاست پیشه‌ای که با پشتیبانی از شیخ محمد خیابانی ستاره قدر اول آسمان آزادی ایران با دژخیم مبارزه کرد . مرد خیری که در تمام فعالیت‌های نیکوکارانه اجتماعی در صف اول قرار داشت .

ابوالقاسم فیوضات که نام فامیلش سابقا پهلوان بوده و خودش نام خانوادگی فیوضات را برای خودش انتخاب کرده در سال ۱۲۶۷ هجری شمسی مطابق با سال ۱۳۰۵ هجری قمری در تبریز به دنیا آمد و در مکتب‌های علوم دینی به تحصیل پرداخت و بعد به مدرسه رشد و قدس وارد شد و چون اصول تدریس و تعلیم را فرا گرفت در همان آموزشگاه به تدریس مشغول شد . وی خدمات فرهنگی خود را در واقع پیش از ۴۰ سالگی شروع کرد و در سال ۱۲۸۷ شمسی دبیرستان فیوضات را دایر کرد که بعد از گذشت ۷۱ سال هنوز هم به فعالیت خود ادامه میدهد .

شادروان ابوالقاسم فیوضات از همراهان و همفکران و همرزمان شیخ محمد خیابانی بود و در نهضت مرحوم خیابانی در صف اول آزادی خواهان و از پیشروان نهضت حریت طلبی بود و در این دوره مدتی هم مدیریت و نویسندگی روزنامه تجدد را نیز به عهده داشت . لذا با تمام آزادیخواهان و مبارزان راه آزادی در تماس بود از جمله این افراد آزاد اندیش یکی هم بانو شمس کسمائی نخستین شاعره نوپرداز ایران بود که با شادروان ابوالقاسم فیوضات همیشه همفکری و هم ـ رایی داشت .

شادروان فیوضات در هر شغل و مقام به این سرزمین خدمات شایانی انجام داده ، چه در کوت نمایندگی مجلس، چه در سمت مدیریت

کل فرهنگ آذربایجان، فارس و خراسان و چه در مقام ریاست کل اوقاف و معاونت وزارت فرهنگ. وی از سال ۱۳۱۳ تا ۱۳۱۸ که سرپرستی اوقاف را به عهده داشت به علت اینکه به احکام فقهی ودینی وقوف بیشتری داشت و مدام با مراجع مذهبی در تماس بود قوانین و آیین نامه‌های مربوط به اوقاف را نوشت و موقع طرح در مجلس از آن‌ها دفاع کرد و با این کار خود تشکیلات اوقاف را به صورت مدرن و منظم درآورد.

وی در انتخابات دوره چهارم مجلس شورای ملی به نمایندگی مردم تبریز انتخاب شد و بعد از پایان دوره نمایندگی با سمت ریاست فرهنگ آذربایجان به تبریز برگشت و در مدت یک سال خدمتش خدمات ارجداری به فرهنگ آذربایجان کرد که یکی از آن ها تاسیس کودکستان بود که برای نخستین بار در ایران در تبریز بنیان گذاشت نظر به اینکه این گام ارزنده از جمله کارهایی بود که در تاریخ فرهنگ ما نقطه عطفی به شمار می‌رود و چون فکر تاسیس اولین کودکستان از فیوضات بود ولی این اندیشه با دست توانای شادروان جبار باغچه‌بان در تبریز عملی شد و طرز تشکیل آن را که مرحوم باغچه‌بان در کتاب زندگینامه‌اش مشروحا نوشته لازم است که مختصری در اینجا بیاوریم.

باغچه‌بان می‌نویسد: "در اواخر سال دوم خدمت من در آنجا که آقای فیوضات در راس فرهنگ آذربایجان بود و از رای من نیز اطلاع داشت روزی مرا پیش خود خواند و پرسید ست است که در ممالک مترقی برای تربیت خردسالان سه چهار اه هایی وجود دارد. من شنیده بودم که در پایتخت روسیه ه هایی وجود دارد ولی به چشم خود ندیده بودم. همین مطلب ی فیوضات گفتم. ایشان گفتند که ارمنی ها در تبریز چنین ارند و اضافه کردند که می‌خواهند بنگاه مشابهی تاسیس به هر معلمی که رجوع کرده‌اند حاضر نشده اداره آن را به عهده بگیرد و سپس پرسیدند که اگر چنین موسسه‌ای تاسیس کنند آیا من می‌توانم اداره آن را به عهده بگیرم. به ایشان اطمینان دادم که اگر آن را تاسیس کنند ایشان نادم و من شرمنده نخواهیم شد.

فردای آن روز به همراهی آقای فیوضات به کودکستان مرحوم خانم خانزادیان رفتیم. این بانوی دانشمند و فاضل کودکستانی در

پنج سال قبل از آن برای تربیت اطفال ارامنه در تبریز تاسیس کرده بود و در حدود ۱۵ نفر دختر و پسر شاگرد داشت که همه ارمنی بودند. آن بازدید برای من بسیار آموزنده بود. یک هفته طول نکشید که با اقدام آقای فیوضات کودکستانی تاسیس شد. من نام باغچه اطفال را برای آن پیشنهاد کردم که مقبول افتاد. در ضمن پیشنهاد کردم که عنوان مربیان کودکان باغچه‌بان گذاشته شود. البته تازگی کار مانع از آن شد که استعمال این کلمه تعمیم یابد."

با انتشار اعلان اداره معارف و اوقاف ایالتی آذربایجان سنگ بنای اولین کودکستان در تبریز گذاشته می‌شود و شادروان ابوالقاسم فیوضات بعد که ریاست فرهنگ استان فارس را نیز به عهده می‌گیرد نخستین کودکستان شهر شیراز را هم با کمک و یاری زنده یاد جبار باغچه‌بان تاسیس می‌کند؛ باغچه‌بان در کتاب خود چنین می‌گوید:

" در آخر سال ۱۳۰۶ که دکتر محسنی موجبات انحلال باغچه اطفال را فراهم می‌ساخت زمام امور فرهنگ فارس در دست آقای فیوضات بود. به شنیدن خبر انحلال باغچه اطفال بی درنگ زمینه تاسیس یک کودکستان را در شیراز فراهم کرد و مرا تدارک دید و به شیراز خواسته منهم به قصد شیراز به سوی تهران راه افتادم.....آقای فیوضات برای تاسیس کودکستان از رجال و محترمین شیراز و مامورین عالی رتبه‌ای که از تهران آمده بودند از مرحوم حاجی آقا شیرازی ومرحوم همایون سیاح و رئیس مالیه و مرحوم مهذب الدوله و آقای حسینعلی حکمت (حشمت الممالک). این هیئت پس از تشکیل، بی معطلی خانه‌ای برای کودکستان اجاره و اسباب و اثاث آن را نیز در اندک مدتی تهیه کردند. پس از یک ماه با عرض تشکرات صمیمانه از پذیرایی گرم آقای فیوضات و خانواده محترمشان در یکی از اتاق های این کودکستان جا به جا شدیم و بعد از دو روز به اسم نویسی از بچه‌های کوچولو و شیرین شیراز آغاز کردیم."

شادروان فیوضات دو بار با سمت مدیریت کل فرهنگ در استان فارس خدمات گرانبهایی به این خطه کرده که شایان توضیح است بار اول شش سال در فارس مانده و می‌توان گفت که پایه‌های فرهنگ جدید این استان مدیون شخص فیوضات است، ایشان علاوه بر اینکه اولین کودکستان را با دست شادروان باغچه‌بان در شهر شیراز بنیاد نهاد.

مدارس زیادی هم از خود به یادگار گذاشته است. فیوضات در مامورـ
یت اولش در شیراز با فیلسوف هندی رابیندرانات تاگور ملاقات و ـــ
گفتگو میکند و بار دوم که در سال ۱۳۱۸ ـ ۱۳۱۹ در حدود یکسال و
نیم در شیراز بود، حفریات تخت جمشید زیر نظر ایشان انجام شده است.

از جمله گامهای موثری که شادروان ابوالقاسم فیوضات برای ـ
پیشبرد فرهنگ برداشته تاسیس یک کلاس نجاری و کفاشی در مدرسه متوـ
سطه دولتی است که اساس یک مدرسه حرفه‌ای و صنعتی به شمار میرود.

وی علاوه بر اینکه در تاسیس مدارس و ایجاد فرهنگ جدید سهم
مهمی داشت و یکی از ارکان استوار معارف آذربایجان بود بخاطـر
داشتن رفتار نیک و پاکی و بی غرضی مورد ستایش عموم مردم قـرار
داشت. وی علاوه بر فعالیت‌های یاد شده، در جمعیت‌های خیریـه
مانند شیروخورشید سرخ نیز عضو بود. و خدمات گرانبهایی در ایـن
زمینه انجام داده بود.

فیوضات با دو زبان فرانسه و عربی آشنایی داشت و کتابهـای
مفیدی نیز تالیف کرده است که از آن جمله الفبای ذهنی، تنقیـح
گلستان و بضاب الصبیان، شرح ارشاد الحساب، منهاج النجاه فی توـ
ضیح الصلاه (۲جلد)، مضرات مشروبات الکلی و بعضی دیگر از کتـاب
های علمی میباشد.

شادروان فیوضات بعد از ۸۳ سال عمر در تاریخ ۳۱ شهریـور
۱۳۴۹ شمسی در تهران در گذشت و در گورستان ابن بابویه با خاک هم
آغوش شد.

==========

خاقانی

من که خاقانیم به هیچ بدی — بد نخواهم گواست یزدانم
پس به نیکان کجا بد اندیشم — سرزمنت چگونه گردانم
عادت این داشتم ز طفلی باز — که برنجم ولی نرنجانم

توجه

۱ـ خواستاران اشتراک می‌توانند مبلغ آبونمان سالیانه (۸۰۰ریال) را از نزدیکترین شعبه هریك از بانکها بحساب شماره ۲۱۶۳ بانك ملی ایران (شعبه داریوش خیابان بهار) واریز نمایند و رسید آنرا بضمیمهٔ نشانی خود بآدرس مجله (خیابان مصدق ـ کوچه بیدی ـ شماره ۱۷ ـ تهران) ارسال فرمایند.

۲ـ شماره‌های گذشته مجلهٔ وارلیق را می‌توانید از کتابفروشی‌های مقابل دانشگاه تهران تهیه نمائید.

۳ـ ضمن تشکر وسپاسگزاری ازهمکاری بیدریغ نویسندگان مجله وارلیق باستحضار میرساند نظر باینکه تعداد صفحات مجله محدود است باکمال تأسف نمیتوانیم همه‌ی نامه‌ها ومقالات واشعار همشهریان عزیز را چاپ نمائیم ضمناً برای رعایت شرایط وموازین علمی خواهشمندیم در آخر مقالات مآخذ ومنابع مورد استناد واستفاده را مرقوم فرمایند و در ترجمه‌ها وترانسکریپسیونها ضمن رعایت امانت و وفاداری بمتن درصورت حذف ویا اضافه ویا تغییر کلمه ویا قسمتی از متن تذکر لازم را در پائین مقاله بدهند.

۴ـ جلد اول **تاریخ ادبیات آذربایجان** ازقرن۱۳ تا آخرقرن۱۹ میلادی تحت عنوان «آذربایجان ادبیات تاریخینه بیرباخیش» از چاپ خارج شد همشهریهای علاقمند میتوانند از انتشارات فرزانه ویاسایر کتابفروشی‌های مقابل دانشگاه خریداری ویابا پرداخت ۳۰۰ ریال توسط آدرس بانکی مجله و ارسال رسید آن بدفتر مجله یکجلد از این کتاب را تهیه نمایند.

۵ـ مجموعه ده‌شماره سالیانه مجله در یك جلد منتشرشد علاقمندان میتوانند هرچه زودترقبل ازاتمام آن از انتشارات فرزانه ودیگر کتابفروشی‌های روبروی دانشگاه تهیه نمایند.

۶ـ حرمتلی اوخوجولار ، وارلیغا علاقه بسلییه‌نلر «وارلیق» مجله‌سی اؤز ادبی و فرهنگی حیاتینا ادامه وئرمگده‌سیزین مادی ومعنوی یاردیمیزا احتیاجی‌وار. اؤز سئویملی «وارلیغی» نیزین یاییلماسیندا اشتراکائدین و اونی اخوماغی علاقه‌مندلره توصیه ائدین.

وارلیق

مجله ماهانه فرهنگی، ادبی وهنری

(به‌زبانهای فارسی وترکی آذری)

تحت نظر هیئت تحریریه

صاحب امتیاز و مدیر : دکتر جواد هیئت

محل اداره : تهران، خیابان مصدق، کوچه بیدی شماره ۱۷

تلفن ۶۴۵۱۱۷ / ۷۶۱۸۳۶

چاپ کاویان ـ میدان بهارستان

قیمت ۷۰ ریال

فروغ آزادی

تبریزده یایینلانان فروغ آزادی روزنامه‌سی‌نین ،هرگون،بیر صفحه‌سی آذربایجان معاصر ادیب و یازیجیسی آقـای **یحیی شیدا** نین همت وامکیله آذری تورکجه سینده نشر ایدیلمکده دیـر. آنـا دیلیمیزده چیخان بوغزته‌نین اوخونماسینی آذربایجانلی قار- داشلاریمیزا توصیه ائدرکن حرمتلی امکداشیمیز یحی شیدا یا اولو تانری‌دان باشاریلار دیله ریك. **وارلیق**